

CASADES

Lo
Lluçanès

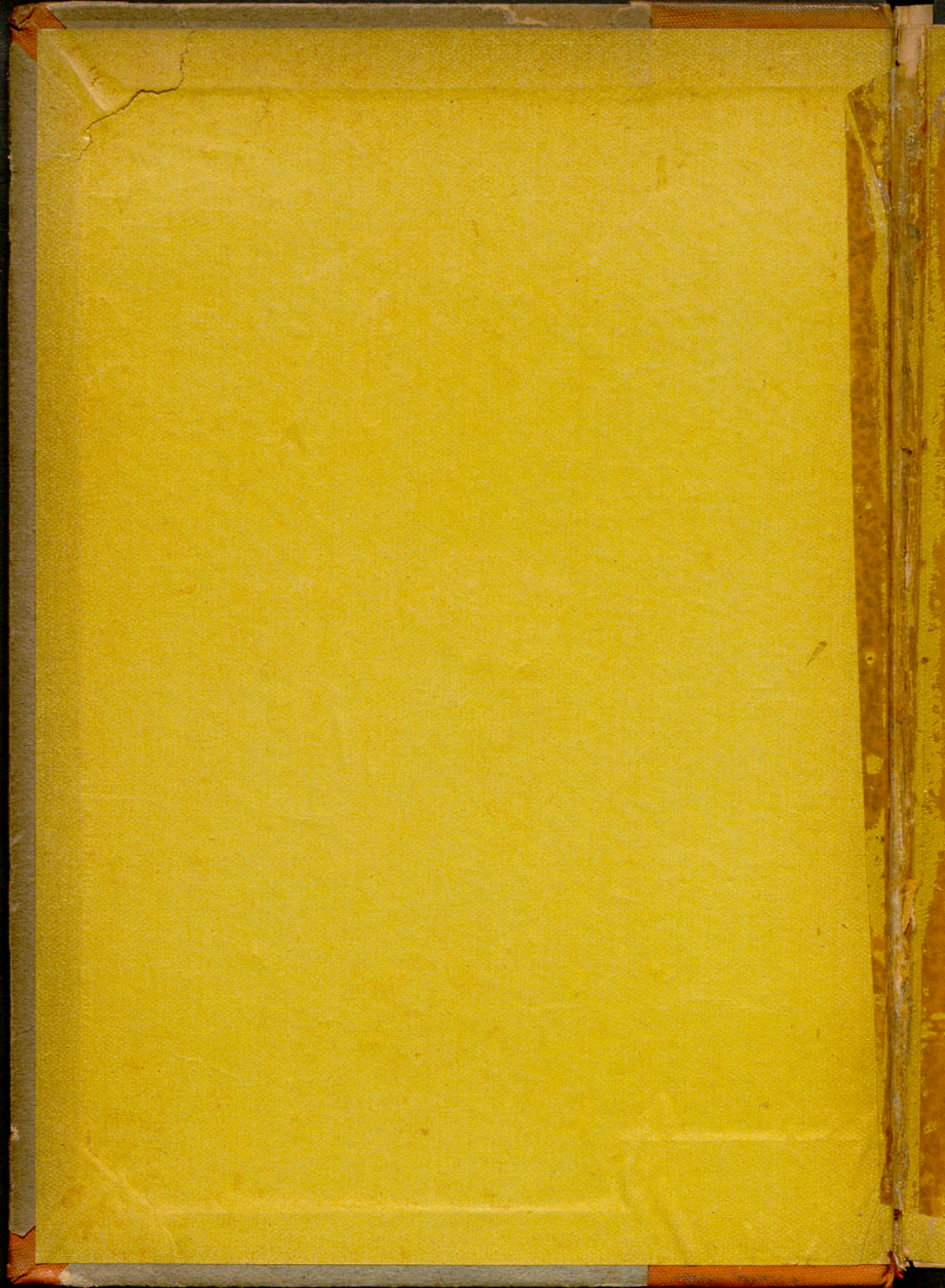

C. E. de C.

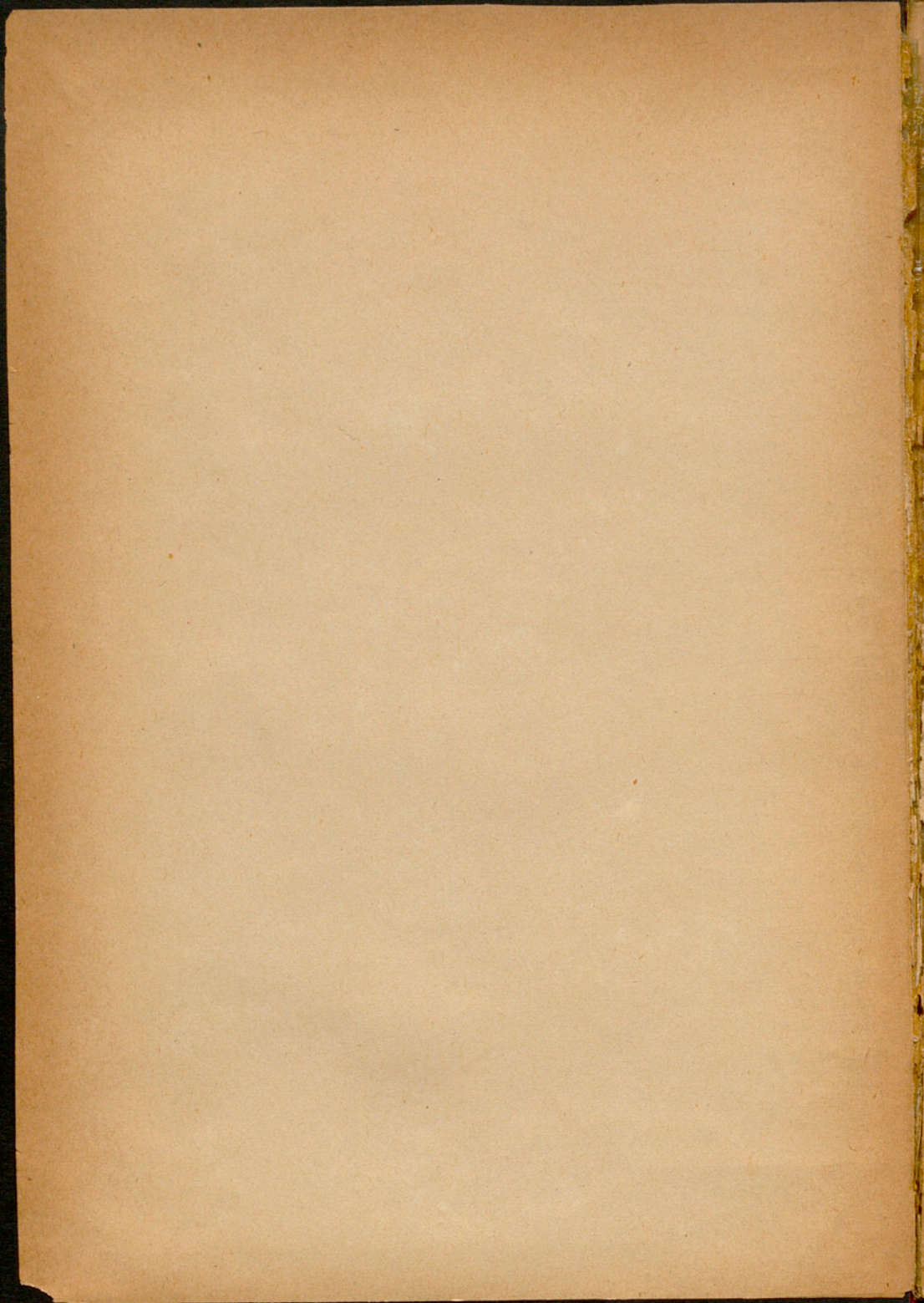
Casades

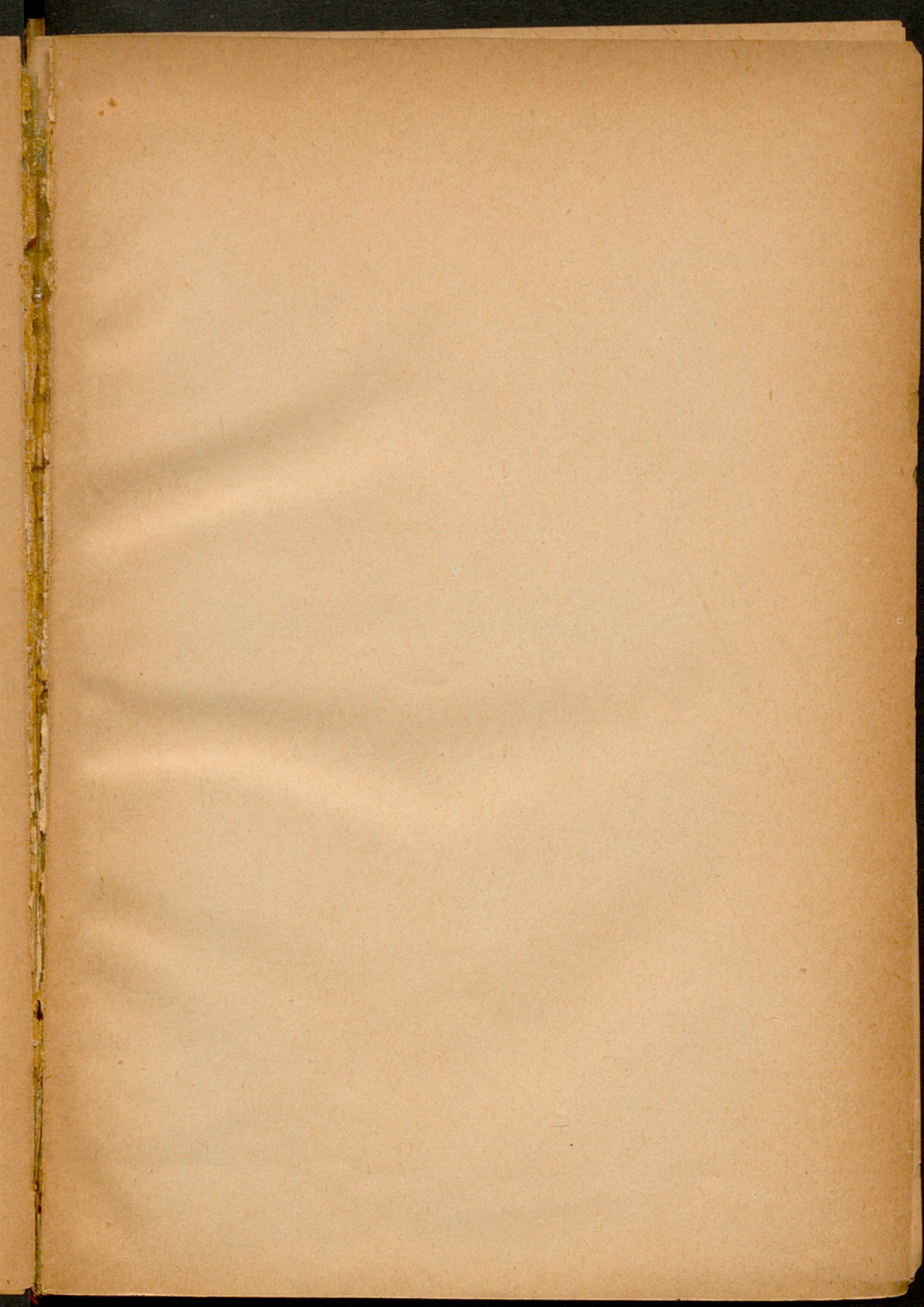
Lo Lluçanès

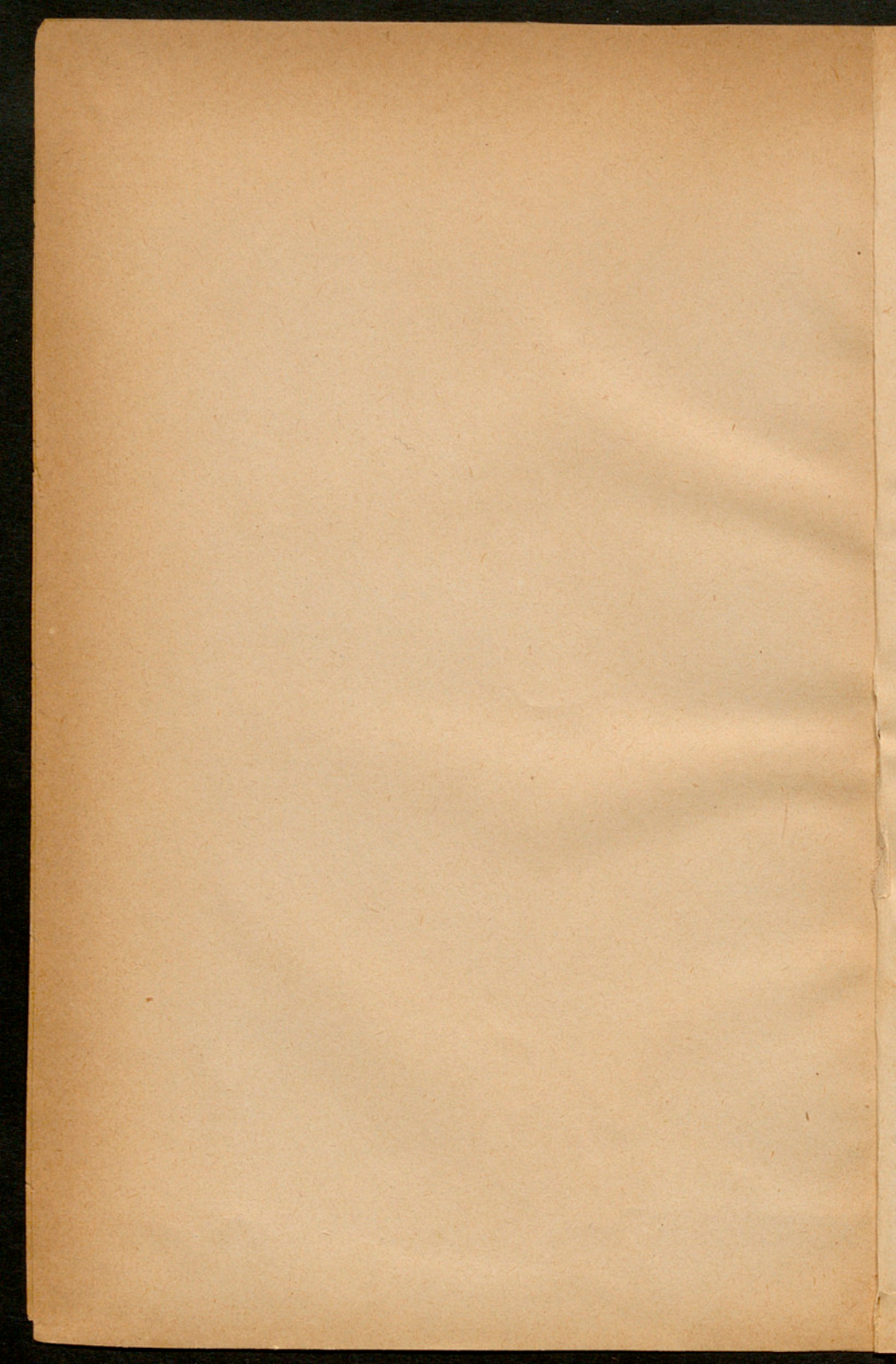

BIBLIOTECA

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

I.—LO LLUÇANÈS

LIBRARY

UNIVERSITY OF CHICAGO

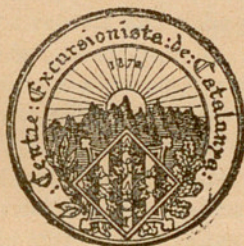
1-10-11

LO LLUÇANÈS

EXCURSIONS A DITA COMARCA

PER

Pelegrí Casades y Gramatxes

BARCELONA

TIP. «L'AVENÇ», DE MASSÓ, CASAS & ELIAS

Ronda de l'Universitat, 4

1897

TO THE COMMISSIONERS

OF THE LAND OFFICE

IN RESPONSE TO A RESOLUTION

ADOPTED BY THE COMMISSIONERS
AT A MEETING HELD AT THE
LAND OFFICE, NEW YORK, ON THE

Entre les pintoresques comarques de Catalunya n'hi hà una a on s'hi apleguen, com en natural museu, les bel·leses de la creació, los recorts artístichs y les memories històriques més preuades. Desde aquella comarca, situada en lo bell cor de Catalunya, s'oviren ab tota llur augusta majestat, formant immens amfiteatre, los montanyams y seralades ab que corona son front la terra catalana; en ella amples valls de fosca verdor donen breçol a abundoses rieres, en quals cristalls s'emmirallen pobles y masies, coves misterioses, baumes fantàstiques y esplendent vegetació, sempre novella. Al fons de les quintanes, en los comallars, dalt dels singles, arreu blanquejen casals antiquíssims, ermites no menys velles, monestirs venerables, y en les recolzades ombrívoles o al peu d'aixordadors saltants, molins y pagesies, cabanes y capelles escampades per tota l'encontrada donen testimoni d'un poble creyent y treballador, verdader tipo dels nostres antepassats, en quals cors niava l'amor de la terra sobre tot altre amor, herencia recullida y tramesa d'aquells pobles remotíssims (qual origen, en l'ordre del temps, se pert en les fosquetats de la pre-historia) que aportaren al emigrar de llurs

llunyanes terres, la llevar d'una raça forta, valenta, com feta a posta pera arrelarse fondament en l'aspre terror de nostra patria.

Tal és lo *Lluçanès*, comarca de rústega bellesa, alegre en certs indrets, feréstega en altres, agradable per tot arreu, que no en va li escau son nom (1); comarca ben conre-sada, espill de l'activitat de sos fills, que del rocós terror han sapigut convertir en jardí de la pròvida naturalesa (2); comarca que és lo cor de la terra catalana, vehina de sos murallals superbs y breçol de son vell esperit d'independencia.

No és molt, donchs, que envers dita comarca dirigis-sim nostres ulls y endrecessim nostres investigacions.

La Junta Directiva de la *Associació Catalanista d'Excursions Científiques* hi acordà una excursió pera'ls dies 28, 29 y 30 de Maig de 1882, a la que assistiren los Srs. Aulestia, Vergés, Gich, Santos y'l que subscriu; y posteriorment, del 29 d'Agost al 10 de Setembre del mateix any, hi tornà l'autor del present treball, acompanyat de son amich D. Joan Cirera, bon aimador de Catalunya y experimentat excursionista, al que dediquem desde aquí lo testimoni de nostra amistat y bona memoria.

(1) *Lluçà*, segons lo *Diccionari Català-Castellà* de Labernia, vol dir *trempat, aixerit*; en castellà, *retozón*.

(2) Cortés diu que'l nom de *Lace-tans* o *Lake-tans* (que correspon als actuals *lluçanesos*) ve de la paraula hebraica *Lake* o *Lace*, que significa *Fructífer*, en llatí *Fructum facere* (*Diccionario de la España antigua*).

I

IDEA GENERAL HISTÓRICA, TOPOGRÁFICA Y ESTADÍSTICA

I

LA LACETANIA.—Situació. Poblacions que comprenia. Límits naturals. Primers pobladors. Cartaginesos. Romans. Fets històrics anteriors al Cristianisme. Epoca goda. Origen de la nació catalana.

Lo LLUÇANÉS ve comprès dintre l'antiga regió de la *Lacetania*, quals serrats y valls, conques y planes tantes y tantes vegades s'han vist amarades ab la sang de sos indòmits fills, que aixís afrontaren lo poder de les armes cartagineses y romanes com disputaren lo pas de les aguerrides hosts musulmiques, y en los temps més moderns ben clar demostraren que no en va circulava per llurs venes la sava d'Indibil y Mandoni, hèroes llegendaris de l'independencia patria.

De la comarca esmentada, los autors antichs n'han par

lat sovint, deixantnos memories glorioses dels fets en ella ocorreguts, y «al consignarnos alguns noms dels llocs en son temps existents nos han llegat veraders e inapreciables monuments, los més antichs y més durables de tots; y d'unes generacions que han desaparegut fa molts segles, nos conten ells sa vella historia», no pertocant a nosaltres sinó compèndrela y trasmètrela, com preuada herencia, als qui 'ns succeeixin en nostres treballs.

Lo nom de *Lacetania* o *Jaccetania* indica en llengua vasca, segons lo docte G. de Humboldt (1), lloch pròxim a altures, apropiada denominació si 's té en compte que no molt llunyans al Lluçanès, y limitant son horitzó, s'alcen los macisos del Pireneu català, desde'ls pichs del Cadí al ponent fins lo Canigó, que en los últims confins del lleuant enlaira ses boirosses cimes.

D'aquesta comarca és de la que parla Plini en lo concepte d'esser propera als monts pirenenchs: «*intus recedentes radice Pyrenei... Lacetani*», çò és, dintre les llunyanes arrels del Pireneu, los lacetants (2), y de qual gent apartada, silvestre y montanyesa, pondera sa ingènita ferocitat l'historiador Titus Llivi: «*gentem deviam, silvestrem et montanam fuisse... cum insita feritas*» (3).

Treballosa y difícil obra és, en veritat, «*laboriosum sane opus et difficili*» (4), com exclama l'ilustríssim arquebisbe Marca (5), fixar ab absoluta certesa quins foren los límits de les regions en que's trobava dividida l'Espanya Tarraconense en temps dels vells geògrafs-historiadors grechs y romans, no menys que reduir a les modernes poblacions los noms y llocs dels pobles de que aquells fan esment.

Lo citat Marca, seguint lo text de Titus Llivi (llib. 21),

(1) *Los primitivos habitantes de España*, traduïda per Ortega y Frias.

(2) Marca: *Marca Hispanica*, llib. II, cap. IX, pàgs. 130 y següents.

(3) Idem, idem, cap. XIII, pàg. 143.

(4) Idem, idem.

(5) Idem, idem.

no menys que'ls de Ptolomeu y de Plini, assigna'ls termes de la Lacetania, indicant sa comarca inclosa entre les montanyes que la separen de l'Ausetania, del Vallès y dels Bergadans (1), y quals límits expressa dihent: «*Lacetanos, igitur juxta Livium, Bergitanis ad orientem* (2), *Ausetanis et Suessetanis ad meridiem et occidentem, Ilergetibus ad occidentem et septentrionem concludemus*». Y continua després: «*Iuxta Plinium vero et Ptolemæum jungemus Lacetaniæ Bergitanos*», etc. (3).

Lo mestre P. Flórez (4), entre 'ls pobles *mediterranis* de la província Tarraconense, seguint la descripció de Ptolomeu, esmenta als *Iaccetans* o *Lacetans*, situantlos en mig dels *Ilergetes* y *Leetans* o *Laletans*, aquets per orient, aquells per ponent, pertocantlos lo territori que baixa de Solsona entre Manresa y Cervera. Diu lo savi agustinià que Strabó engrandeix als Lacetans, com gent la més noble entre'l Pireneu y l'Ebre, lo que motivà tal vegada que Celari, en sa *Geografia*, consignés dos pobles Lacetans: uns los citats per Livi y Ptolomeu, altres los de Strabó, que aplica als camps de Jaca, a l'altra part dels Ilergetes, o siga en l'antich realme d'Aragó. Equivocació que ja rebut plenament lo docte P. Flórez (5), no menys que l'afirmació de Harduino, que situà'l poble que estudiem en la comarca de Girona, confonent, tal vegada, aquest autor, lo dit territori, ab lo de la Segarra (6).

No cab cap dubte respecte a la situació de la vella Lacetania després d'ateses les opinions de Llivi, Plini, Ptolomeu, Dion Casi, Plutarc y altres. Per lo tant, poden fixarse les afrontacions d'aquella comarca dient que'ls

(1) *Assignandi nunc sunt Lacetaniæ termini, quam ab Ausetania distingunt montes Lusanenses continuis jugis ad Vallensem pagum deducti. Illis conjuncti sunt montes Bergitani...* etc.—*Marca Hispaniæ liber secundus*, caput XXIII, col. 196, parraf. III.

(2) Voldrà dir *occidentem*.

(3) Loco citato, col. 199.

(4) *España Sagrada*, tractat 62, cap. II, pàg. 34.

(5) Loco citato.

(6) Idem, idem.

Ausetans la limitaven pel llevant, los Ilergetes pel occident, formant sa divisoria lo *Sicoris* (Segre), per mig-jorn los montanyams del alt Vallès, y pel nord lo Pireneu.

No oferiria certament cap dubte respecte a sos límits, o siga los pobles o regions vehines de la Lacetania, si alguns dels autors esmentats no parlessin d'altres gents, qual situació és fa temps disputada entre'ls que s'han ocupat d'aquets estudis. En efecte, Ptolomeu diu que al occident dels *Castelaunos* s'extén la Lacetania; Plini, per sa part, anomena en tal situació als *Ilans* o *Ilans*, y Strabó fa esment dels *Igletes* en lo mateix lloch, considerant per fi com a enemics dels primitius lluçanesos, y ab limitrofes, als *Suessetans*.

Cal preguntar, donchs: ¿los *Castelaunos* de Ptolomeu y los *Ilans* de Plini són un mateix poble? Aixís ho afirma Cortés al dir que «al ponent dels Ausetans hi hà los Castellans, y al occident d'aquestos los Lacetans... y los que anomena Ptolomeu *Castellani* són los *Igletes* o *Iletas* de Strabó y los *Ilans* de Plini, qual nom de *ilans* los prové de la veu hebraica *ili*, que significa altura, torre y castell» (1). No fou d'aquesta opinió Marca, confessant ingenuament que ignora quin siga lo poble ità: «*Fateor me ignorare quinam populi fuerint Itani. Id solum affirmare possum, gentem fuisse minorem interjectam inter Ausetanos et Lacetanos, complexamque esse agros. Lusanensem et Manresensem, quæ deinde in unum corpus coiverit cum Lacetanis*» (2), és dir, que creu era una regió petita que formà part de la Lacetania, situada entre los Ausetans y los Lacetans, compresa en les comarques manresana y lluçanesa; qual opinió segueix lo P. Flórez (3). Y que respecte als *Castellans*, Marca los comprèn baix la general denominació dels Ausetans: «*castellanni erant pars Ausetanorum*», encara que, diu, alguns autors los consideren habitants dels llocs de Cardona y

(1) *Diccionario geográfico-histórico de la España antigua*, volum II pàgs. 323 y 324.

(2) *Marcae hispanicæ*, llibre II, cap. XXIII, col. 195.

(3) *España Sagrada*, tract. 62, cap. III, pàg. 31.

Solsona (1). Apoya l'opinió de Marca lo savi agustinia Flórez, reduint son territori sobre'l riu Tordera, desde Hostalrich per orient fins lo riu Congost, que naix al mig-die d'Ausa (2). Cortés, seguint sa opinió de formar un sol poble los dos esmentats, no'ls assigna lo mateix territori que l'autor abans citat, sinó que «la regió ausetana, diu, no passava per son occident del riu Congost, desde on començaven los *Itans* o *Castellans*, que estaven desde la dita riera fins a trobar lo Llobregat» (3), o siga l'alt Vallès, límit reconegut pel mateix Marca al assignar, com s'ha dit, los de la regió lacetana, encara que coloca als *Castellans* en la «montanya» empurdanesa (4).

Prescindint dels noms dels pobles que'ls autors citats esmenten en les regions examinades, en qual punt no hi hà tampoch conformitat, podrem afirmar, atenent a l'etimologia que'ns dóna Cortés de la gent *castellana* o *itana*, que realment los altius montanyams, presidits pel Montserrat y Sant Llorenç del Munt, foren la muralla de mig-jorn de la regió que estudiem; opinió que segueix també un modern autor; divent notar, de passada, que'l nom de *catalans* que portem los fills del Principat s'afirma prové originariament de la regió *itana* (5).

Y lo poble *Suessetà*, que, com s'ha dit, se cita com a vehí dels *Lacetans*, a on confrontava ab ells? «*Suessetania pars Cossetanorum*», diu Marca (6); y Cortés (7) afirma d'aquesta gent «que estaven al sud dels *Lacetans*, entre los *Ausetans de prop del Ebro*» (poble que ha donat lloch a no

(1) Marca, loco citato, col. 187.

(2) Flórez, loco citato, pàg. 33.

(3) Diccionari citat, pàg. 189, vol. II.

(4) En efecte, diu que Olot, Besalú y demás llocs del que fou vescomtat de Bas corresponien a la regió dels *Castellans*, col. 188, loco citato.

(5) Lo Sr. Sanpere y Miquel: *Orígens y fonts de la nació catalana*, «La Renaixensa», any VIII, vol. II, pàg. 327.

(6) Loco citato, col. 132.

(7) *Diccionario*, vol. III, pàg. 402.

poques disputes entre'ls autors, resultant ser los de *Falset*, segons Cortés), y los *Lacetans*, que arribaven fins l'actual Santa Coloma de Queralt, «devent inferir sa puntual y exacta situació en les montanyes de Prades, sent sa capital l'actual Ciurana, corresponentlos al nord-est los *Lacetans*».

Per últim, una altra gent, situada al NO. de l'antiga regió que estudiem, la limitava, sent la que s'anomena pel Sr. Sanpere y Miquel, en sa obra, los *Andosins* y *Erenosis*, dels que sols ne parla Polibi al explicar les gestes de Hannibal, per nostres terres, creyent que'ls dits pobles no són més que les gents de dalt l'Urgell y d'Andorra, diferents dels Ilergetes (1) y los de la Cerdanya, encara que Bofarull, en sa *Historia crítica de Cataluña* (2) diu que són los Ausetans y los *Lacetans*.

Determinats, donchs, los pobles que tancaven la regió que anem considerant, major claretat pera afirmar ses afrontacions ab la possible exactitut, nos donaràn les poblacions que assenyalaren en ella los antichs autors. Foren aquelles *Lissa*, *Udura*, *Asserris*, *Setelsis*, *Telobis*, *Keressus*, *Beccassis*, *Iespos*, *Anabis* y *Kinna*.

És inútil creure que la conformitat d'opinions entre'ls autors presideixi en aquesta lley d'estudis; tampoch estàn conformes en reduir a les actuals poblacions los noms de les antigues. Mentres la major part estan contextes en atribuir al pagesívol llogaret de Santa Maria de Lluçà l'antiga ciutat de *Lissa*, Cortés, en son *Diccionari*, la coloca a l'actual Isona, en la provincia de Lleida (3), o antiga regió de l'*Ilergeria*, lo qual evidentment és una equivocació. Marca afirma que la *Lissa* de Ptolomeu fou situada en lo meteix camp (*pagus*) o comarca que avuy s'en diu Lluçà y Lluçanès, no lluny de Manresa (unes onze hores), en l'altra part del Llobregat, en lo confí dels Ausetans, a on

(1) Sanpere y Miquel: *Orígens y fonts de la nació catalana*, pàgina 267.

(2) Volum I, pàg. 21.

(3) Correspon al partit de Tremp, d'on dista 13 kil., situada entre lo Pallaresa y lo Segre.

en altre temps existí un castell del propi nom (1); qual afirmació consigna també lo P. Flórez (2).

L'etimologia que'l savi Humboldt (3) trobà en la paraula *Lissa* és un dato importantíssim en contra l'opinió de Cortés: diu que prové del euskar *ližarrá* o *leižarrá*, que vol dir *cendrós*, y, en efecte, aquet to és lo dominant, sinó únich, de la formació geològica de tota la comarca.

Un modestíssim sacerdot y discret arqueòlech, fill del Lluçanès y rector que fou de Prats, lo Rvnt. Dr. Mirambell y Giol (4), que estudià detingudament aquesta qüestió, no sols afirma que la *Lissa* ptolemaica fou l'actual Lluçà, sinó que fou la capital del *conventus juridicus* en temps dels romans, de la regió Lacetana, y d'on deriva son nom, en los sigles mitjos, la comarca lluçanesa; lo qual intenta provar en varies cartes (inèdites) dirigides al historiador Masdeu.

Per últim, en la monumental obra del savi catedràtic de Berlin, Enrich Hübner (5) diu sobre la Isona, tant llunyana de la regió que estudiem: «*Ab Jessona septentrionem versus inter Sicoris et Noguera fluvios in Comitatu de Pallars situm est Isona oppidum*».

Si la tradició constant mereix algun esment en nostres investigacions, acabarem per consignar que quan l'excursionista contempla l'humil llogaret format per escampades pagesies, lo fill de la comarca li ensenya que allí ont los conreus del pla de Llussà hi verdejen, s'hi alçà en temps molt vell *una gran ciutat*, capital de tota l'encontrada, ab jurisdicció sobre dèu hores de rodalia.

A la ciutat anomenada per Ptolomeu *Becassis* li assigna

(1) Marca, col. 200.

(2) *España Sagrada*, vol. XXIV.

(3) Cap. II de sa obra *Los primitivos habitantes de España*.

(4) Es un dels autors que cita Amat en ses *Memories*, pàgs. 161, 390 y 420.

(5) Pàg. 594. En la notable memoria sobre la *Villa Luris*, que escrigué lo delegat de l'Associació catalana d'excursions científiques, D. Lluís de Moner, consigna que l'Isona actual és la *Aesona* dels antichs, y ni per incidencia fa esment de *Lissa*.—Vol. II.

Marca'l pla de Bages y Manresa. Cortés afirma que correspon a l'antiga vila de Bagà, y que l'actual Manresa, segons Strabó, és la *Esson* grega, o *Minus* en llatí. Segons lo cèlebre viatger Ponz (1), la *Rubricata* de Ptolomeu correspon a la ciutat de Manresa, prenent tal nom per raó del Llobregat, que al peu d'ella passa; y si bé se la coneix ab la denominació de *Minorisa*, creu un erudit escriptor modern que la preponderancia de Barcelona (al peu de la que mor en la mar lo Llobregat) fou causa de que s'apliqués a la *Rubricata* del interior lo calificatiu de *Menor* (*Minorisa*) en contraposició a la *Major* o Barcelona (2); y, per últim, Finestres (3) y Masdeu (4) són de la mateixa opinió.

Respecte a correspondre la *Becassis* o Bagà, com creuen Cortés y Pujades (5), farem observar que la dita vila se troba, si no dintre dels *Ceretans*, a lo menys confrontant ab ells; y, a més, bo és atendre que en la descripció dels llocs de l'antiga provincia Tarraconense pels autors de l'antiguetat se seguia per l'enumeració dels pobles una línia de nord a sud, lo que és visible en la taula o mapa ptolemaich de Flórez, en que, després de la *Lissa*, al nord, segueix *Becassis* més al S., o sia que dessota lo Lluçanès ve immediatament lo pla de Bages, mentres que pera trobar la comarca de Bagà és precis remontar l'altra part dels montanyams bergadans, en la regió essencialment montanyesa dels *Ceretans* o dels *Erenosis*.

L'antiga *Tolobi* de P. Mela, la redueix Marca a la *Fines* del itinerari d'Antonino, o sia la moderna vila de Martorell: «*oppidum illud est in ulteriore Rubricati ripa situm quod hodie vocatur Martorell*» (6). Lo constant opositor de Marca afirma que *Tolobis* és l'actual Olesa (7), anomenada pel

(1) *Viaje por España*, vol. XIV, carta 4.^a

(2) Tàmaro: *Monografia de la Sèu de Manresa*, pàg. 11.

(3) *Silloge inscriptorum*, pàgs. 60 y 278.

(4) Volum VI, pàgs. 166 y 308.

(5) *Crònica de Catalunya*, llib. II, cap. I.

(6) Marca, loco citato, col. 165.

(7) Cortés, loco citato; pàg. 310, vol. III.

dit Mela (1) entre'ls pobles petits de la Tarraconense. Altres donen a Olesa la situació de la *Rubricata*, entre ells Marca, com formant part de les ciutats mediterrànies de la *Laletania*, combatent l'opinió de Nunio, que afirma esser Martorell, y les de Joan de Girona y de Pujades, que creuen era l'actual Rubí.

Sense competència pera dirimir la qüestió, nos cal a nostre objete fer esment de que a Martorell se conserva lo conegut monument *arch de triomf*, a un dels extrems del pont del diable, abdós construccions de l'època romana; y que en quant al primer (prescindint de lo que s'ha dit per algun autor, seguint cegament la tradició local, de que era obra del cartaginès Hannibal), és considerat com lo *terme*, *finus*, o punt d'unió de distintes regions (2), o sien: la *Laletania*, la *Lacetania* y la *Cossetania*. Per lo tant, creyem més probable reduir a Martorell la *Tolobis* del geògraf Il·latí.

Continuant l'enumeració de les antigues ciutats lacetanes, trobem que la ptolemaica *Setelsis* o la *Setelzona* romana, correspon a Solsona, ab lo que estàn conformes los autors citats. A la *Ceressus* o *Keressum* li correspon la molt noble vila de Santa Coloma de Queralt (3); a *Ascerris* situa Marca la Sagarra, ab sa capital Cervera, contra qual opinió afirma Cortés que la *Ascerris* antiga és l'actual Calaf. De l'etimologia que de dit nom nos donà Humboldt (4), çò és, del euskar *erria* (terra) y *acha* (roca), descomponentse en *as-c-erri*s, que significa *lloch enlairat en una roca*. Ateinent les circumstancies topogràfiques sobre les que's fixaven los pobles primitius, ¿no podria situarse aquella antiga població lacetana a l'actual *Casserras* (Sant Pau), o a *Sasserra* (Sant Feliu), llochs enclavats en lo Lluçanès aquest

(1) Llib. II, cap. II.

(2) Era costum dels romans aixecar en lo confí d'una regió o comarca un monument que ho indiqués. A més del de Martorell, so conserva el de Barà, que's creu no tenia altre objecte que senyalar lo confí d'una de les regions de la provincia Tarraconense.

(3) L'autor de l'istoria de Santa Coloma de Queralt nega semblant correspondència.

(4) *Los primitivos habitantes de España*, cap. XIII.

últim y l'altre en lo Bergadà, precisament abdós enlairats en les serres que donen llurs aiguavessos al Llobregat?

A Guissona li correspon la polibiana *Cissa* o *Kissa*, anomenada per T. Lliví *Sciso* y per Ptolomeu *Kiuna*, situada al ponent de Cervera.

Per últim, *Anabis*, *Iespos* y *Udura* corresponen, segons Marca y Flórez, respectivament a les actuals Tàrrrega, Igualada y Cardona; creyent Cortés que en lo lloch ont avuy se troba Sampedor s'alça la lacetana *Udura*; a Manresa la creu successora de l'antiga *Iespos* (o *Iesson*), y a la vila d'Agramunt li assigna la primitiva *Anabis* (1).

No és nostre propòsit indagar la verdadera correspondència o actual situació dels pobles citats ab los moderns, perquè sobre ser empresa superior a nostres escasses forces, traspassariem los límits d'aquet treball. L'haver consignat les primitives ciutats lacetanes no té altre objecte que servirnos de guia pera fixar, ab la major exactitut possible, los límits de l'antiga regió que estudiem; y aquestos, més que en los geògrafs y en les relacions dels historiadors, los trobarem en lo gran llibre de la Naturalesa.

Indubtablement en los temps dels pobles aborigens, los accidents topogràfics, més que les conveniencies polítiques, determinarien les fronteres de cada regió. Donchs bé: dintre l'extesa comarca en que les dèu ciutats de Ptolomeu s'alçaven, quins accidents hi deixà la naturalesa? Al est veyem retallen l'espai los serrats de Gurb, de Sant Bartomeu del Grau, de Sobremunt y d'Orís, vigilats pel turó enlairat dels Munts, com la fita que separa los Ausetans dels Lacetans: «*quam ab Ausethania distingunt montes Lusanenses*», com diu Marca; a més de quals murallams de roques, una abundant riera, qual nom conservat encara indica divisió ponentina per als habitants de la ciutat *polçosa* (2), no

(1) Obres citades.

(2) La riera *Gavarresa*, qual nom prové dels euskar *Gavar-en* (ponent o ponentí), indica perfectament sa situació. *Antx-a*, en dit antigüíssim idioma, correspon a *ciutat de la polç*. Pella y Forgas: *Historia del Ampurdan*, vegis sobre la paraula *Gavar*; y Sanpere en sos *Orígens y fonts de la nació catalana*, sobre la paraula *Antx-a*.

donen lloch a dubtar, per aquesta part, lo terme d'abdues regions. A més, en lo mateix indret, sota dels Munts, en la vessant de ponent, que mira al Lluçanès, lo poble de *Perafita* indica l'existència d'un *dolmen*, monument termenal o simulacre de Mercuri, que pera aital servey lo posaven los ab-origenes, segons los trobà en nombre considerable, com diu en ses obres, César, a sa vinguda a la Iberia.

Al nort los formidables montanyams que donen nom a *Alpens* (en qual paraula s'hi nota la coneguda arrel *Alp*, indicadora de montanyes), los de *Frontanyà*, que pot ser indica *frontera*, les de les *Lloses* y la *Nou*, formant com lo trast formidable d'una titànica muralla, tanquen les regions que a l'altra part s'extenen dels *Ausethans* o *Castelauni*, segons la situació que a aquestos últims senyala Marca, y dels *Ceretans* o *Arenosis*, de que'n fa esment Polibi.

Al ponent, d'una part, la genitriu de nostres montanyes, lo soperb Cadí, enfilant com un feix gegantí de torres ses cimes boiroses, y, per altra, lo vell Segre, són prou pera afitar los termes dels dos pobles germans, o sien los Ilergetes y los Lacetans; y, per últim, en los confins dels Suessetans, per mig-jorn, troba, la comarca que estudiem, la riera Noya, fins a confondres ab lo Llobregat en lo terme (*fines*) d'unió de la *Laletania*, y desde ont, seguint lo curs serpentí del rogench (*Rubricatum*) riu, per sol-ixent, troba la Gavarresa, que rega l'estreta vall lluçanesa y que separa, com s'ha dit, les dues regions al principi esmentades, no menys que la dels *Ilans* o *Igletes*, habitants del alt Vallès: «*montes Lusanensis continuis jugis ad Vallensem pagum deducti*», com diu lo citat Marca.

Per consegüent, dels límits naturals que tancaven la montanyosa *Lacetania* poden deduirse les modernes comarques que aquella regió primitiva inclouria en son sí: les que són, procedint de sud a nort, l'encontrada manresana, lo pla de Bages, lo *Lluçanès*, acabant al peu de les estribacions pirenenques, ont reposa la rònega vila de Bagà. D'aquí, envers ponent, comprèn les esquerpes valls que vigilen lo Pedra-forca y rega'l Segre, fins los confins

dels fèrtils plans d'Urgell, agafant la Sagarra, y d'aquí la conca del Llobregat en la comarca manresana.

Creyem poch menys que impossible determinar quin fou lo primer poble que's possessionà de la part de nostra Catalunya coneguda pels clàssichs autors ab lo nom de *Lakethania* o *Lacetania*, podent sobre'l particular fer esment del *simil* ab que comença l'espill dels historiadors, en Geroni Zurita, sos *Anals*, de que «los que emprenen descriure alguns principis de coses molt oblidades... és forçat que passin com qui atravessa un gran desert, a ont corre perill de perdrehi» (1). Per lo tant, prescindint del fabulós Luso, XVIIe rey d'una dinastia imaginaria, que, segons Pujades y los que an'ell copien, vingué, pels anys 2417 del món, desde Italia, a poblar lo que avuy se'n diu lo Lluçanès, Berga y Bagà (2), nos concretarem a fer esment de les opinions d'estimables autors novíssims que sobre los «origens y fonts de la nació catalana» han tractat (3).

Al atendre solament que «l'irrupció que *històricament* pot considerarse com a més antiga... serà la que's conta tingué lloch XVI sigles abans de J. C.» (4) creyem dir lo suficient pera comprendre quant difícil és aquesta materia pera ser tractada ab la seguretat de no *perders*.

La moderna ciencia geològica, al explicarnos la successiva elaboració de nostre planeta, de nebulosa amorfa y ígnea a globo endurit, per successives modificacions químiques y mecàniques, ha proporcionat a la ciencia històrica datos preciosos pera poder determinar aproximadament l'edat del home damunt la terra, després que aquesta rebé en sa crosta endurida l'immens envolcall de les aigues en l'època paleozoica, y després de les transformacions y gegantesques lluites entre'ls elements ígneus que rebullien

(1) *Anales de la Corona de Aragón*, volum I, fol. 1.

(2) Feliu de la Peña: *Anales de Cataluña*, volum I, llibre II, capítul XVII, pàg. 36.

(3) Sampere y Miquel, Maluquer y Viladot y Pella y Forgas.

(4) Bofarull: *Historia crítica de Cataluña*, volum I.

en lo centre de nostre planeta, y los acuosos y gasiosos que en sa periferia estaven sofrint un treball d'incalculable magnitud, passant per les grans revolucions silurianes, pels terratrèmols y alçaments de l'època mesozoica, los dessecaments dels mars juràsichs en lo període secundari, y preparantse pera rebre al ens superior de la creació en los últims temps de l'època neozoica o període terciari, segons opinió d'uns, y per començar sa historia en los primers dies de l'època quaternaria.

Deixem als geòlechs que expliquin lo que la ciencia los diu referent al gran mar sota'l que dormia o s'elaborava'l terror que havia de ser nostra Catalunya y de l'evaporació que en lo període silurià s'efectuà de les aigues, pels treballs dels elements ígneus centrals; deixem a la ciencia geològica que expliqui l'època en que'ls gegants de nostra terra se deixondiren desfentse dels envolcallis marítims que'ls apresonaven, sota'ls abims insondables, mostrant per primera volta llur immensa silueta lo Montseny y'ls Pireneus, en lo període secundari, presidint, com vaixells de soperbes proporcions, l'ample mar piràsich, del que suraven, *com illes en flor*, los montanyams del Congost, del Fay y altres més velles, que foren testimonis del despertament del Montserrat altívol, que allà en lo període terciari se despullà del llençol d'aigues ab que recatava ses belleses: consignem tant sols a nostre objecte que quan lo mar, que omplia les terres que després foren les comarques centrals de Catalunya, quedà per complert sech, o sia en lo període terciari o època neozoica, apareixerien les terres del Lluçanès, constituint la gran taca geològica que més caracteriza a nostra terra, formada per terrenes del període eocèn superior, y en el que les calices tenen la principal importancia, formant los terrenes y roques numulítichs.

Visiblement un origen acuós caracteriza'ls rocams y'ls terrenes del Lluçanès, determinantho sa configuració especial. Les fondes valls que encreuen la comarca, los serrats que ab suaus vessants les dominen, a manera d'amples parets de gegantins breçols, l'estructura dels còdols llen-

çats arreu, solitaris uns, formant ventrudes pudingues, misterioses baumes y coves altres, graus titànichs, com de fantàstica escala, espedats singles en certs indrets, pans immensos de roques, com fangueres petrificades formant planuries y terrats dalt de singles, tot indica lo capritxós moviment de les aigues al relliscar saltironant dels rocams que quedaven aixuts, o al fugir ab folia y aturdidora furia de son primitiu llit, o al evaporarse de les conques en que embalsada jeya. Al període silurià devem atribuir la destrucció de les barreres naturals que deturaven lo mar miocènich que cobria la comarca, y, per consegüent, a tant llunyana època l'accidentació notable del Lluçanès, filla d'alçaments, depressions y demudacions de son terror.

Possible, per fi, la vida humana en nostre planeta, quan fou poblada la comarca que'ns pertoca estudiar?

No és nostre propòsit, ja havem dit, ni de nostra incompetencia, cercar en son llunyíssim breçol al poble o raça que ha donat nom y que primer se possessionà del centre de nostra patria. Tampoch nos atrevirem a dir si és o no deguda la primitiva població del Lluçanès a una de les nombroses emigracions dels remotíssims pobles arians, raça que en los temps dels vedes invadí la India y posteriorment l'Europa, coneguda pels historiadors ab lo nom d'indoeuropeus, progenitora de la perseguida gent *txàndala*, barreja d'elements expel·lits de les petrificades castes indies. No seguirem an aquet poble en ses vicissituds, sofriments y treballosa existencia fins establirse en les conques del Eufrates y del Tigris, pera fundar una civilisació y imperi tant geganteschs com sos monuments indiquen, extenentse per les terres que besa'l mar d'Oman fins les del golf Pèrsich, y ensenyorintse finalment dels immensos plans de la Mesopotamia y del Egipte.

Tampoch sabriem guiarnos en les fosquedats de la prehistoria fins arribar al moment de la gran emigració d'altra branca dels arians desde les vessants del Ararat, poblant uns la conca del Indu, baixant altres del Tibet pera plantar en lo país d'Iran les arrels dels perses, bactrians y medes, y venint altres a nostres regions ab lo nom de

escites, jònichs, pelàsghichs y helens, confonentse y barre-jantse en un sol poble baix lo nom de celta, qui al invadir nostres terres se confongué y barrejà a sa vegada ab los Ibers, procedents de l'Iberia asiàtica, com revingudes torrentades engrossint aquells rierals de pobles y races.

Treball fóra superior a les nostres forces si preteguessim investigar si'l poble que primer habità'l cor de Catalunya era gent purament fenicia, procedent de la terra de Canaan, fugitiu davant la formidable invasió del poble de Déu (1).

Deixem als etnògrafs l'estudi de l'important qüestió, sempre debatuda y de difícil resoldre, sobre'ls orígens dels pobles. Deixem als erudits asiòlechs y egiptòlechs que en llurs investigacions y conjectures s'allunyin fins les planures immenses del Sennaar y les riberes del Eufrates y del Tigris, pera sorprendre'l moment de la repoblació de la terra, seguint desde'l peu del primer monument alçat per l'orgull del home. No és nostre objecte historiar los avançaments d'aquelles gents constructores de menhirs, dòlmens, nurhagues y betilos, fites misterioses plantades en nostra terra com a recort vivent dels pobles autòctons o aborígens, que vegeren desde llurs habitacions troglodites y lacustres, que ja no ab los elements de la crua naturalesa y ab la ferocitat de les besties selvàtiques era ab los que únicament havien de lluitar pera mantenir sa treballosa existència, sinó que ab sos rudíssims instruments de defensa devien oposarse a la munió de gents estranyes, escorcolladores de les entranyes de la terra, de la que'n extreyen los útils metalls, forjadors de nous enginys de guerra y pau. No menys admirats les gents indígenes veurién desde'ls rocams enlairats en que vivien, lliures y indòmits com los montanyams de llur patria, com invadién los plans y les conques, les costes y riberes de la terra baixa, los *Chetas*, fenicis (2) procedents del ardorós Egipte,

(1) Maluquer y Viladot: *Aborígens catalans*, ensaig històrich sobre'ls primitius pobles de Catalunya, 2.ª edició.

(2) De la raça de Sem, fill de Noè, pobladora de la terra de Canaan.

vegent com los Celtes, després de lluitar ab ells, passen a poblar més llunyanes terres a l'altra part del Ebre. Veuriem també los autòctons pobladors dels boscos y altures, que ab los primers invasors disputen llur aspre terror los Líbichs (1) colrats y lleugers, que ja havien provat sa ardidesa quan, provinents de les terres que banyen lo mar Pèrsich en lo golf Eritreu, caigueren damunt l'Egipte ab lo nom de Hichsos, establinthi una dinastia, recorrent la Libia y fundant per fi la poderosa Cartage. No menys nombrosos que'ls Líbichs, veuriem les successives invasions dels Perses, dels Chourdos y Sidonesos (2), admirant després com per l'ample mar venien, com vols de gavines, los vaixells fenicis de Tir pera mercadejar per primera volta en nostra terra (3); fets envolcallats en la fosquedat de les faules pre-històriques, representades per les lluites de Gerió y d'Hèrcul, lo Melkarth dels egipte-fenicis (4); y a les gentils naus fenicies veuriem succehir les lleugeres dels Etruscos o tirrens, de raça tursa.

Difficil y confós estudi és aquet, del que tant falta fer encara pera mereixe la més absoluta aquiescencia de la gent estudiosa; y, per tant, sols nos pertoca, a nostre limitat objecte, consignar aqueixos datos de no escassa importancia.

Venint als temps perfectament històrichs, sols nos cal recordar a nostre objecte ab quanta admiració veuriem los pobles habitants del Lluçanès lo pas del formidable exèrcit d'Aníbal, que en la primavera del any 218 abans de J. C. passà l'Ebre al dirigir-se contra Roma, subjectant l'oposició dels Ilergetes, Bargusions y Andosins, divent acallar llurs instints d'independencia davant la força dels invasors, seguint igual sort llurs vehins los Ausetans (5).

(1) Poble procedent de la Acaya.

(2) Sanpere y Miquel: *Orígens y fonts de la nació catalana*, «La Renaixensa», any VIII, volums I y II.

(3) Procedents de la Palestina y civilisadors de la Libia.

(4) D'Arbois de Juvainville: *Les premiers habitants de l'Europe*, citat per Pella en sa *Historia del Ampurdán*.

(5) Encara que l'erudit autor de l'*Historia del Ampurdán* diu

Per primera volta veurien lo pas «dels esquadrons de nùmidés que portaven la davantera, montats en petits y lleugers cavalls, armats de llargues llances y escuts rodons; eren bruns y de cabells crespats... Després d'ells marxava l'infanteria bereber, nusos los peus y'ls braços, àgils com feres. Los que seguien en compacte munió eren los Celtes espanyols, que formaven lo gros de l'infanteria, y seguien agregats un sèns nombre de diferents pobles, ab llurs estranys trajos, ferotges en llur aspecte... Los Celtibèrichs portaven petits escuts o *peltas* y altres armes, totes lleugeres; usaven lo dart, la fona y l'espasa curta... Portaven llarga y extesa cabellera y per tot capell un ret teixit ab nervis que'ls cobria'l cap... Venien los Asturians, baixos y robustos; los Gallecs, experts investigadors de les entranyes de les víctimes y del vol de les aus... los quals marxaven entonant patris cantars, com los Lusitans, y marcant lo compàs de peus y ballant dances guerrereres, fent ab les espases llurs escuts... A la multitud d'aquets seguien los Bascos, vinguts de les montanyes pirenenques y parlant antiquíssim idioma. sense morrió en lo cap, apenes ab armes, homes de grans forces y d'ànim independent; y ab ells, en ordenades cohorts, los Ceretans de les valls dels Pireneus... los Ligurs ab capell punxagut y armes lleugeres, los Indigetes, alts, durs y ferotges... Y, per fi, los Grechs... Seguien unes tropes vestides ab túnica curta, los homes eren alts, àgils y lleugers, per llurs armes semblaven verdaders troglodites, gent de sigles molt anteriors, perquè no portaven ferro en llurs llances, sinó un pal afilat y després endurit al foch... tres fones usaven teixides d'un jonch negre, una entortolligada al cos, altre en lo front y la tercera en la mà, y en un sarró portaven la metralla de pedres y bales de plom y argila cuita... Eren de les illes Balears... Aníbal tancava'l sèquit, rodejat de sos soldats africans y montat en un elefant. En

(cap. IX, pàg. 173) que la Lacetania's trobava en la regió central de Calaf, Guisona y fins lo territori de Lleida, ja havem provat de determinar en lo possible sos límits, més extesos que'ls assignats per en Pella.—Bofarull, obra citada, pàg. 38 del volum I.

trenta set d'aquets, guardats per negres de la Nubia, seguia son estat major, compost de noble y brillant joventut cartaginesa» (1).

Tant esplèndid corteig de gents de tota llei y diverses armes que ompliren de gom a gom los plans y comes de la comarca lluçanesa, fent retronir los ecos de les montanyes ab lo brugit de tant gran munió, avisà als naturals que uns nous dominadors vindrien a lliurar llurs batalles en los camps y planes de sa patria; y si en dies molt llunyans quedaren sorpresos al saber que per l'ample mar venien gents forasteres, ara de nou la poderosa armada del romà Neyo Scipió los faria parar esment de que una nova era los vindria; y, segons les velles cròniques, apenes esbargida la polçaguera que a llur pas alçaren les gents del cartaginès, altra nova enfosquí lo puríssim cel de la patria, produida per la vinguda d'aquell cònsul desde Empuries pera captar l'amistat y aliança dels pobles del Ebre fins los Pireneus y Lacetans (2). Desde tal hora no cessa la comarca de ser teatre de les lluites entre cartaginesos y romans, prenent part en elles los naturals (3); devent recordar que apenes retirat a sos quarters d'hivern lo cònsul Neyo, lo cartaginès Asdrúbal, noticiós tal vegada de la destroça de sos paisans devant de *Cissa*, passa l'Ebre, s'apodera dels Ilergetes y ses ciutats, obligant a lluitar baix ses banderes al jovent d'aquella regió. Devant d'aquestes noves sortí precipitadament d'Empuries Scipió, subjectà al poble indigeta, posà setge a la ciutat dels Ausetans del Ebre (que's creu que era Ciurana), y, sabent los valerosos Lacetans lo perill de llurs vehins, acuden a llur auxili, «y una nit, en la que arribaren a molt poch tret de la ciutat, los armà (Scipió)

(1) No havem pogut menys de transcriure aquet bell fragment de la *Historia del Ampurdán*, del Sr. Pella.

(2) Feliu de la Peña: *Anales de Cataluña*, llibre IV, cap. V, pàg. 56. Bofarull, en dita obra, pàg. 46, fixa lo fet en l'any 218 abans de Jesucrist.

(3) La primera victòria dels romans contra'ls cartaginesos tingué lloch en los encontorns de *Cissa*, o sia Guissona actual, en territori *lacetà*. Idem idem, pàg. 47.

un parany, matantne 12,000, obligant als restants a tornar-sen a llurs cases en completa derrota y dispersió» (1). Aquet contratemps no fou prou pera dominar l'esperit bèlich dels Lacetans: sa *natural feresa y disposició pera la guerra*, com cita Llivi, no'ls permetria restar quiets devant los perills que'ls voltaven. En tant és aixís, que pels anys 211 abans de J. C. veyem que'l pretor Claudi Neró degué rendir als Sedetans y Edetans, y com los Lacetans no volguesin rendirse, no tingué més remey que posar setge a llur capital (2).

Pels anys del 210 (abans de J. C.) ve a dominar nostra regió, en nom de la poderosa Roma, l'ardit jove P. Corneli Scipió, qui procurà augmentar son partit ab mercès repartides arreu y donant mostres de grandesa d'ànim; y si bé els naturals de les diferents regions de la vella Iberia se feren ben tãt amichs del món romà, los Lacetans, representats per Indíbil y Mandoni (3), tardaren més temps en fingir una aliança mil voltes desmentida, segons la Fortuna se declara a favor o en contra dels dominadors de la patria, efecte aquesta inconstancia tal vegada del caràcter d'indòmita independència d'un poble qual feresa pondera l'historiador Llivi. D'aquí's comprèn que si bé juraren aliança y amistat al romà Scipió, apenes arribà la falsa nova de que aquet havia mort a Tarragona, s'alçaren contra llur *amich* pera sacudir son jou, com l'ajudaren suara pera vencer al cartaginès. Lo pro-cònsul acut presurós a sofocar la rebelió, que vencé ab grans perdues per part de tots, humiliantse Mandoni fins demanar perdó al capdill romà, segons Llivi.

Ab la vinguda de Corneli Lèntul (206 abans de J. C.) y la mort dels capdills lacetans, formà la regió que considerem, completament dominada per Roma (201), part de la provincia Tarraconense.

(1) Bofarull, obra citada, volum I, pàg. 48.

(2) Creu lo Sr. Bofarull que seria Cervera (*Lacetum*), per ser ahont començava la Lacetania, y de la que pendria'l nom la regió (pàg. 52).

(3) Pujades, en sa *Crònica*, conta com a capdill lacetà un tal *Leonero*. Segons Humboldt, en sa obra *Los primitius habitants d'Espanya*, cap. XXI, afirma que aquells capdills eren fills de la Lacetania.

Lliures nostres ab-origens, los ibèrichs, del domini cartaginès, destruït aquet per les potentes urpes de la lloba romana, los fills d'Indíbil y Mandoni, hereus del esperit d'independencia que abdós capdills los llegaren ab llur mort, «procuraren la ruïna dels romans com s'havia conseguit la dels africans. Representaren a llurs pobles que sols havien mudat de tirans, més no cambiada la tirania, y que era ja temps de dar llur vida, ab la llibertat, a la patria» (1); y Roma, poch segura de sa conquesta, degué enviar a nostra regió al cònsul Cató pera batre's, no ab los grans exèrcits d'una rival poderosa, sinó ab gentes montanyeses qual caràcter natural era la feresa en los combats y disposició pera la guerra: «*gens devia et silvestris... Insita feritas retinebat in armis*», com declara l'historiador llatí (2).

D'amiga falaguera ab que la ciutat de Ròmul se presentà al principi, quan li convenia desbrostar d'enemichs son camí d'ambició, se convertí bentost en tirànica senyora d'un país sols dominable per la traidoria. Los fets de Caius Corneli Cètego (any 197 abans de J. C.), los de son successor Neyo Corneli Lèntul, y altres, demostren plenament aquesta afirmació (3).

Més los *hispànichs citeriors* no s'ajocaven com anyells manyachs sota les goles famolenques dels llops romans: la vinguda del cònsul March Porci Cató, ab lo pretor Manli, prou clarament revela com considerava a la gent *selvatge* de nostre país la civilisada mestressa del món al enviarhi lo poderós envalum de 30,000 homes armats, que desembarcà a Roses.

Començaren set pobles de la regió dels Bergistans a donar l'exemple a llurs germans, prenent les armes contra les hosts romanes, sofrint lo càstich del crudel cònsul; més tantost aquet se retirà a Tarragona, tornen los naturals a alçarse

(1) Feliu de la Peña: *Anales*, llibre V, cap. I.

(2) Titus Lliví, llibre XXXIV, cap. IX. Cortés: *Diccionario de la España antigua*, volum III, pàg. 109.

(3) Bofarull: *Historia de Cataluña*, volum I, cap. II.

contra Cató, los que, vençuts novament, foren venuts en públich *encant* com a esclaus, ordenant que les demés gents de l'Iberia citerior entreguessin les armes, preferint, abans de sofrir semblant afront, treure's la vida, perquè «*nullam vitam rati sine armis esse*», com diu Lliví (1), sense que per això s'evités un nou alçament.

Lo plançó que en lo camp lacetà hi plantaren Indíbil y Mandoni se convertí abans d'hora en arbre d'ampla capçada, revinguda soca y fondo arrelam, que, se veu per les histories, volia arrancar de soca y arrel lo cònsul Cató, convertintse en destraler, començant sos colps en la vella *Sergèstica*, Camarasa (?), en vista del eloqüent silenci dels capdills y ancians de nostra regió devant la folla exigència d'arrunar llurs murallams les lliures ciutats lacetanes. Lluny d'això, no foren los Lacetans los últims en respondre al crit de guerra llençat arreu y que respongueren los ecos dels Sedetans, dels Ausetans de l'Ebre y dels Suessetans. Més, la superiotat de forces, los avantatges de tota lley y la vilesa del règul de *Vergio*, traïdor a sos vehins, foren causes a la fi de que l'arbre de l'ibèrica independència caigués y morís.

Malgrat aqueix fet, no quedaria humiliat l'esperit dels *Lacetans*, perquè'l mateix Neyo Pompeu, al esser enviat a aquestes terres ab lo caràcter consular y ab poderós exercit contra Sertori y Perpena, escrigué (2) al Senat romà: «M'apoderé del pas dels Pireneus, vareig abatre la superbia dels Lacetans y Ilergetes, etc...» Hermosa confessió d'immens valor en boca d'un enemich poderós, que demostra, una volta més, que l'odi al domini estranger no havia mort encara en la regió que considerem.

La regió de la Lacetania fou també teatre de les lluites civils dels triumvirs César y Pompeu; y coneixent los capdills de les tropes d'abdós rivals quan los convenia comptar en llurs ambiciosos empreses ab gent *feta a les armes*, pro-

(1) Bofarull, obra citada, pàg. 66.

(2) Carta conservada per Salusti, citada per Bofarull en sa *Historia*, volum I, pàg. 15.

curaren captarse amistats y ajudes entre'ls naturals, logrant lo pompeyà Afrani atreure al partit de son amo als indòmits Lacetans.

Variable la fortuna, ara donava l'avantatge a l'un, ara a l'altre dels enemichs romans; y és de notar quant indiferent seria als Ibèrichs que fos per qualsevol d'aquells la victòria al felicitar a Pompeu per una de les derrotes que féu sofrir a les legions cesarianes, sent aixís que'l mateix vençut tenia entre sos aliats a molts dels naturals de l'Iberia citerior (1).

Morts Pompeu lo Gran a Egipte y posteriorment son fill Neyo a Carteya, a conseqüència de la destroça que sofri en Munda, quedà sols pera venjar los afronts del nom pompeyà lo fill del gran Pompeu Sext.

Fugitiu de Munda, acut a la terra que fou amiga de son pare y germà, xò és, la Lacetania, ont permanesqué amagat, burlant la vigilancia de sos perseguidors, trobant en lo noble esperit hospitalari dels naturals aculliment y fidel ajuda. Oferiren, donchs, llur concurs al vençut y perseguit, l'acompanyaren fins la Bètica, en quals camps contava Sext Pompeu pendre la revenja de les perdues soferres y revindicar l'honra y prestigis militars malmesos de son progenitor y de son germà Cneu (2). Als Lacetans, donchs, correspon l'honra d'esser los primers en donar la senyal d'oposició contra'l poder de César, an ells se deu que la brillant estrella del orgullós *triumvir* s'entelés en mig del puríssim cel que joyosament somreya a les armes cesarianes; y debades fou que son lloc-tinent Carinates acudís ab nombrós exèrcit a nostra regió: retut y rebutjat pels Lacetans, degué abandonar lo camp, fugint ab ses legions a refugiarse a les ciutats amigues del César (3).

Difícils s'anaven fent pera la potent senyora del món les gestes en sa Espanya citerior, mercès a uns montanyesos d'indòmita feresa; de manera que'l Senat romà pro-

(1) Bofarull: *Historia*, vol. I, pàg. 87.

(2) Cortés: *Diccionario*, vol. III.

(3) Bofarull: *Historia*, vol. I, pàg. 92.

curà omplir d'honors al fill de Pompeu pera termenar una guerra que li feya recordar los temps de les primeres invasions romanes en la nostra terra; y és molt de presumir que en la sublevació dels Cerratans, vehins dels Lacetans, que tingué lloch en los primers temps d'August, no quedarien aquestos inactius.

Més era ja arribada l'hora de la pau, en que devien complir-se les velles profecies d'Isaïes y les místiques semmanes de Daniel, y la Bona Nova, com un sol novell que vingués a despertar lo món, havia de brillar esplendent, fent fugir les boires que abrigaven la Veritat, esfosquida desde incomptables centuries.

Sobtadament reberien los apartats Lacetans les primeres llums del Evangeli, que aparegué en les llunyanes regions orientals, y sense gaire esforç adoptarien les pures màximes filles de l'amor y de l'humilitat que cambiaren lo món antich, abandonant per sempre les supersticions que els dominadors los hi comunicaren, les que, per altra part, poch s'avenien ab les creencies espiritualistes dels primitius habitants de la comarca.

No sabriem dir, ab tota certesa, si la terrible persecució de P. Decià amarà de sanch cristiana los llochs que estudiem quan la tirànica y dèbil Roma envià a l'Espanya Tarraconense aquell monstre ab lo fi d'exterminar als creyents. Si los sants màrtirs Llucià y Marcià donen testimoni de quant arrelada deuria estar en Ausa la fè cristiana en los temps que'l pretor Sabí governava aquella ciutat, prudent y no aventurat és colegir que la primera comarca lacetana no estaria envolcallada en les fosquedats del paganisme; y si en los cimals dels Munts y de la Quart s'alçaren altre temps temples a les divinitats olímpiques, com conta la tradició, les antiguíssimes ermites dedicades a la Verge parlen prou clarament que en elles s'adoraria desde los primers segles de nostra era al Déu de pau, de mansuetut y d'amor.

Sens dubte que durant les grans persecucions dels segles II y III, los boscos, baumes y coves del Lluçanès deurién haver servit d'amagatall als cristians ausetans y lace-

tans, aprenent en elles los nous càntichs, celebrant los nous ritos y comunicantse ab lo verdader Déu, al Qui millor compendrien en mig de la soletat augusta de la naturalesa y ont pendrien coratge pera presentarse ardots devant lo prefecte ausetà Sabí y rebre d'ell la mort que'ls donava eterna vida.

En los últims temps del decadent domini romà en nostra patria, mentres la que fou senyora del món devia abatre son orgull fins pactar, a bon preu, ab los *barbres* del Nord pera deturar la formidable invasió que amenaçava caure en les nacions del mig-jorn, com un allau de pobles destructors, res podem afirmar respecte a la comarca que venim estudiant. Son apartament de les principals vies romanes y sa topografia, terrible sempre pera tota lley d'enemichs forasters, fan presumir que tal vegada's vegé lliure de la terrible avinguda dels franchs-alemanys, que a mitjans del segle III sembraren la més gran desolació en molts indrets de la Tarraconense, fent gran destroça en la capital (Tarragona) y en les ciutats de la Ilergecia.

Destruit per fi lo corcat colós romà a la potent embranzida del regitzell de pobles goths, alans y vàndals, l'immensa nuvolada que al caure aquell alçà enfosquí per molt temps les planes historials de nostra patria, y, per tant, en va intentariem cercar claror pera investigar lo que fou de la comarca que estudiem en lo gran desconcert de l'època.

Malgrat això, se creu que, temerosos los pobles invasors de salvar lo murallam terrible dels Pireneus, se deturarien a sa primera empenta desde Italia en l'extrem meridional de la Galia, com pera reposar y pendre coratge abans d'intentar l'assalt dels murs eternals de nostra patria. Aixís és que mentre les demés provincies romanes eren ensenyorides pels septentrionals, «la Tarraconense quedà lliure, per de prompte, de l'invasió, conservantse fidel al domini romà y al dret de Roma» (1); y en tant fou aixís que'l rey goth Walia conservà en son temps, en nom de

(1) Pella: *Historia del Ampurdán*, cap. XIV, pàg. 281.

Roma, l'Ausetania y la Laletania o Lacetania (1). Fins los temps d'Euric (any 466) no entrà la Tarraconense a formar part del regne goth que s'alçà en l'Iberia damunt les destroces del Imperi, lo que tingué lloch no de bon grat per part dels naturals o hispano-romans, sinó després d'esser vençuts a la força, com ho demostra el que'ls nobles, o, millor, los àntichs *patricis* de la Tarraconense s'alçaren contra'ls nous dominadors posantse davant de sos esclaus y *colons* pera sostenir, fidels encara a la caiguda Roma, la civilisació, la llibertat, la llengua y les lleys que aquella los donà a cambi de llur independència (2); més davant la llei de la força, com sempre, degueren los naturals doblegar-se al nou domini.

Que nostra regió's conservava fidel a la civilisació y govern romans, malgrat l'invasió dels goths y les maquinacions de Teodoric I, llur capdill, pera destruir lo poder llatí, ho demostra el que *Rechiari*, rey dels *Suevos* a Espanya, continuador del pensament del capdill goth, entrà ab engany en terra dels Ilergetes, y seguint les riberes de l'Ebre s'apoderà d'Ilerda, *que encara pertanyia als romans*, deixant a la «esquerra'l territori ocupat pels goths, que no abraçava més que l'àmbit dels antichs Indigetes, Ausetans, Lacetans y Laletans, entre'ls Pireneus, lo *Rubricat* y lo *Sivoris*; y ho ocuparen encara en nom dels romans, quan estaven en pau ab ells» (3), valentse Teodoric II de sos naturals pera deturar l'avançament de les armes del capdill sueu.

Vencedor Euric (466), imposà son domini per complert en nostra regió, que degué pendre per senyors als que fins a-les-hores sols foren sos vehins, quedant desde aquet temps borrat lo nom romà, després que Tarragona deixà de ser romana pera convertir-se en goda a mans de aquell capdill (4).

(1) Piferrer: *Recuerdos y bellezas de España: Cataluña*.

(2) Mariana: *Historia*, llibre V, cap. V.

(3) Bofarull (citant-ho de Romey): *Historia*, vol. I, pàg. 181.

(4) Idem ídem, pàg. 191.

Més no acceptà de bon grat nostra patria lo nou jou. La rebelió de Paul ho demostra.

A l'ocasió que li oferí lo comte Paul en sa rebelió contra Wamba, s'alçà l'Espanya Tarraconense, no tant pera afavorirla com pera lograr l'independencia; y al apartarse Vich y altres ciutats de l'obediencia dels dominadors, és creible que també la vella Lacetania contribuí, com en tota època ha fet, ab fort contingent de sos naturals, pera'l bé de la patria, y que igualment sofriria, com les comarques que respongueren al crit de llibertat, lo càstich que Wamba imposà a sos *rebels* de la Marca, quan, després d'haver devastat les lliures terres basques, caigué damunt Catalunya ab poderosíssim exèrcit. «Al entrar en ella formà tres grans divisions: una prengué'l camí de la Cerdanya, y per punt de mira Llivia, sa capital; la segona prengué'l camí de la plana de Vich pera formar la divisió central, y la tercera prengué'l camí de l'antiga via romana a la ribera del mar» (1).

A l'influencia goda hi hà qui troba l'origen de l'esperit d'individualisme en les manifestacions, aixís de la vida política com de l'organissació de la propietat y de la familia, de la vella Catalunya, no menys que la tendencia a viure en casals solitaris les més poderoses families, rodejantse l'amo de la casa de certa autoritat y de cert prestigi entre sos fills y esclaus, y després homes de *remença*, que no poden menys de fer recordar los antichs *pater-families* y *dominis* de la Roma antiga.

Apenes reposats de l'invasió goda los ibers-romans de les montanyes, units vencedors y vençuts per una mateixa fe y quasi esborrades les diferencies de la lley de races, a primers del segle VIII la sobtada desaparició del corromput imperi goth sota les aigues del Guadalete fou l'avís de que novament gents estranyes havien de disputarlos lo terror patri tantes vegades regat ab la sanch generosa de tantes generacions, y ab tant durs treballs mantingut y ab tantes fadigues cultivat.

(1) Pella, obra citada, cap. XIV, pàg. 285. — Flórez, vol. VI de la *España Sagrada*.

Com una maror immensa que pujant desde la Bètica anegà tots los confins de l'Iberia, les invasions de Tarec, Muza y Abd-al-Azis ompliren nostres encontrades com anega lo flux de la mar les costes y les cales més amagades del continent. Los fugitius hispano-goths corren a salvarse de l'universal inundació refugiantse en les comarques montanyeses del interior y en les afraus feréstegues del Pireneu, etern breçol d'independencia, encastellantse en los murellats de la naturalesa, desde hont, si bé resguardaren llurs esposes y fills, oviraven ab cor adolorit la destrucció de llurs ciutats hermoses, sent brasa de les flames infidels y cayent captives les nobles ciutats de Tarragona, Barcelona, Girona y la vella Empuries, y arrasades impiament Urgell y Ausona la llatina, deturantse los aixams de lleons del Atlas davant del Pireneu, muralla de la *terra gran* (1). Just és, donchs, conjecturar que'l torb horrible que, congriantse en les regions de garbí, caigué ab desfeta tempestat damunt de la nostra patria, seria avisat als romans-goths habitants de la Lacetania pels fugitius de les terres baixes; y que repassant en llur memoria les gestes mig oblidades del temps de l'antigor recordades per algun venerable portant-veu de la tradició, enardirien son esperit bèlich; y és de creure que, reposats dels primers temors, ajudarien los montanyesos al duch aquità Eudes en sa empresa contra la morisma, vençuda en la batalla de Tolosa (any 721).

Conjectures, y solament conjectures, cal fer d'aquella apartada època, qual llum del'Historia queda poch menys que morta mercès al trasbals continuo d'anades y vingudes, invasions y derrotes, persecucions y retirades dels exèrcits alarbs y franchs que triaren la nostra regió per camp de llurs gestes.

¿Veuria la nostra comarca la dispersió de la gent d'Abd-al-Rhaman després de la victoria del capdill franch Karl, fill de Pepino d'Herestall? (732). ¿Veurien de bon grat los goths-romans de les nostres montanyes la prepotencia

(1) Bofarull: *Historia*, volum II, pàg. 16.

dels franchs, ab l'entrega de Narbona a Pepino *lo Breu* (759), cedintli los goths sos antichs drets y sometentse a son domini gran part de la Gothia narbonesa, çò és, lo Rosse-lló, lo Conflent y la Marca?

Lo cert és que'ls capdills del Afrank, fentse amos del ducat aquità, ja siga ab la mira d'extendre son poder, ja de contenir la poderosa embranzida dels alarbs, s'ensenyoriren dels territoris de Barcelona, Girona, Ausona y Urgell (y, per tant, també lo de la comarca que estudiem), constituint un regne que donà Carlemany a son fill y de sa esposa Ildegarda, Lluís *lo Piadós*.

Lo nou rey d'Aquitània, ab son exèrcit format de franchs y d'aquitans, conquistà les ciutats capitals del territori de la Marca, ja ensenyorida per la gent de l'altra banda dels Pireneus; y Vich, Cardona, Casserres, Solsona, Berga y Manresa, y *molts altres poblets deserts* que no s'anomenen en les gestes d'aquell rey (1), vingueren a quedar lliures dels infidels.

Tal vegada en aquet fet, induptablement gloriós per la nostra regió, s'hi pot veure l'esfumada ombra de lo que dintre poch havia de ser la patria independent dels catalans (últims del segle VIII).

De tot l'extès territori conquistat nomenà *comte* lo fill de Carlemany a un magnat de sa cort dit *Borrell*; y per lo que mira al territori que fem objecte d'aquet treball serà bo recordar les paraules de Romey, que diu que'l conquistador «fou ajudat pels naturals comanats per *Bahlul*, que venia a ser un guerriller encarregat del govern de tot lo més trencat del centre, a curta diferencia, de la part del Pireneu, agermanantse ab los cristians d'aquelles afraus, abultant principalment ses quadrilles aquella gent feréstega y valenta, *feta ja a la guerra* y desitjosa de batudes» (2); ab quals paraules nos fa recordar les que Titus Lliví aplicà en son temps als *lacetans*.

Havem preguntat suara si'ls montanyesos veurien de

(1) Bofarull: *Historia*, volum II, pàg. 78.

(2) Citat per Bofarull, *Història*, volum II, pàg. 12.

bon grat la nova dominació dels franchs, a lo que contesten los fets del goth *Miron*, comte del palau de Ludovicopio, al alçarse, ajudats pels catalans del Pireneu, contra'l senyoriu franch, apoderantse de castells y fortaleeses, guarnintlos de gent del país y dominant, segons Romey, desde la Cerdanya al Vallès (826), aprofitant, sens dupte, l'idea que intentà poch abans, ab èxit desgraciat, lo comte barcelonès Bera.

Si quan en 822 los comtes de la Marca, sense intervenció dels franchs, feren una excursió pel territori dominat encara pels alarbs, fins les vores del Segre, demostraren prou clar que per mantenir y defensar lo sagrat terror de la patria per res necessitaven del auxili foraster.

A la mort de Ludovicopio en 840 succeheix en lo regne d'Aquitània y de la Marca son fill Carles, contra'l que trobem revolta la Catalunya pirenenca, governada a-les-hores, ab lo nou títol de marquès de la Gothia, per Suniofred o Hunfrid, qual successor en lo govern, lo pare de nostra independència, Wifred *lo Pelós*, extengué ses conquestes; y al arrambar als moros més enllà de Lleyda, torna a la patria la corona que li havien presa cartaginesos, romans, goths, alarbs y franchs (1).

II

Lo LLUÇANÉS.—Límits de la comarca. Pobles que la componen. Situació. Clima. Topografia. Sistema orogràfic y hidrogràfic. Estadística. Folk-lore.

L OGRADA la reconquesta del terror català en la part de *Catalunya la vella*; lliure per complert de tota dominació estranya l'extensa comarcada compresa entre'ls Pireneus y el Llobregat; quan la *Marca* dels carlovingis se convertia en nació autònoma, ensajant-se per ser en los

(1) Bofarull: *Historia*, volum II, pàg. 162.

temps mitjevals una gran potencia, y sos comtes independents engrandien les fites de la patria més enllà de la gran barrera de Pirene; allavors les antigues comarques naturals, esborrades de la lley política per les diferents dominacions sofertes, tornaren a perfilar-se, fixant les fites d'un rich patrimoni, que les rierades de pobles havien confós.

Tal fou lo Lluçanès, filla predilecta de la vella *Lacetania*, a la que féu pubilla de son nom, de son valor y de ses belleses ab que l'adornà la naturalesa. Al reconquistar lo primer Wifred la part de Catalunya en que ve enclavada dita comarca, foragitant d'ella los alarbs fins a Lleyda, «*Agarenos ab universis suis finibus expulsos usque in fines Ilerdæ compulit*» (1), logrà la possessió y ple domini de tot lo territori abans del any 888, podent afirmar, després d'aquet dato, que dintre del meteix sigle IX a primers del X deuria neixer ab son nom y demarcació propia la petita part de Catalunya que anem a fer objecte de nostre treball.

Si bé lo docte antiquari Dr. Mirambell afirma que en 905 se féu la reconquesta del castell de Lluçà (2), és de creure que ja's trobaria conquistat alguns anys abans, junt ab tot lo Lluçanès, y dita fetxa's referiria a la de l'*aprensió* o concessió en feudo del meteix a favor del senyor defensor de la comarca reconquistada.

Més, deixant per després la *noticia històrica*, o los fets ocoreguts en l'encontrada lluçanesa a partir del any esmentat, intentem ara donar una *idea topogràfica y estadística* de la meteixa.

LÍMITS NATURALS clarament dibuixen lo territori lluçanès; y si'ls antichs noms de certs llocs volen dir alguna cosa en la denominació geogràfica dels meteixos, nos da-

(1) Del *Gesta Comitum* (cronicó de Ripoll citat per Bofarull, *Historia*, volum II, pàg. 184).

(2) Lo reverent Dr. Mirambell y Giol, prevere, escrigué unes *Memorias históricas sobre Santa María de Llúsdá*, que obraren en poder del lltre. Dr. D. Jaume Ripoll, conservantse (?) son MS. en l'Arxiu de la Real Academia de la Historia, de Madrid.

ràn evidentment a comprendre quines foren y són encara les fites de la comarca.

Al ponent dels *auselans* existien los *lacetans*, com havem vist consignen los antichs autors. Donchs bé: una separació feta per la meteixa naturalesa's troba que fixa clarament los límits d'abdues comarques. En efecte, les serres de Còdols-blanchs, les de Gurb y Sant Bertomeu del Grau, al NO. de la plana de Vich, formen lo murallam indestructible de les dues antigues regions; y per més determinarho, lo nom d'una riera que rega les valls lluçaneses y lo d'un poble que pel meteix indret les vigila donen una indicació de límits o termes impossibles de desconèixer. La *Gavarresa* y *Perafila* revelen respectivament lloch ponentí la primera (1) y l'existència d'un monument megalítich, tal vegada termenal, lo segon. De manera que per lo que mira a la part de llevant queden ben fixats los límits de la comarca que estudiem. Per la part de ponent, la riera del *Est* o de *Marlés*, que reb les aigües de les serres de La Guardia y de Pinós, tanquen per aquest indret la comarcada, mentres que pel N. los feréstechs serrats de Borredà, Alpens y de Frontanyà la separen de l'alta montanya; y, per fi, les serres d'Oló y del Estany li serveixen de fites a la part de mig-jorn.

Dintre, donchs, d'aquet reclòs de serrats, com en un breçol de montanyes, s'arracera lo Lluçanès, vivinhi la pacífica existència del allunyament de les ciutats y viles de la terra baixa los llochs de Sant Vicenç de Prats, Sant Feliu Sasserra, Santa Maria de Lluçà, Santa Eularia de Puigoriol, Santa Creu de Jutglars, Oristà y La Torra, Olost, Sant Martí d'en Bas, los *carrers* de La Blava y Beulaigua, Sant Agustí, Sant Boy, Santa Maria dels Pens o Alpens, Sant Pere de Sora, Salselles, Pinós, Santa Maria y Sant Martí de Marlés (2).

(1) *Gavaren*, nom èuscar que indica ponent. Pella y Forgas: *Historia del Ampurdán*. Iguals noms se troben en l'Empurdà: *Gavarres*, etc.

(2) Si bé no existeix absoluta conformitat entre'ls pobles que a

La SITUACIÓ de la comarca del Lluçanès pot dirse aproximadament que ocupa la part quasi central de Catalunya, ab lleugera inclinació al llevant y més avançada al N. que al S.

L'EXTENSIÓ territorial és, a poca diferencia, d'unes cinch o sis hores desde la serra de Sant Salvador, damunt la riera Salada, fins la riera de Marlés, o sia de llevant a ponent, y d'unes vuit o nou hores, poch més o manco, desde Sora a Oristà en son extrem N. al S., estant colocada dintre'ls 42° latitut N. y 6° longitut E. del meridià de Madrid (1), y per tant enclavada en lo centre y envers lo N. de la provincia de Barcelona.

Conta tota la comarca ab 13 ajuntaments y 18 parroquies, ab varies feligresies o sufragànees, que tal nom prenen moltes capelles particulars escampades y annexes a les pagesies que's citaràn.

Lo CLIMA és fret per la proximitat a grans montanyes y relativa elevació de la comarca (2) y de les serres que la creuen de N. a S., o la limiten, com són la serralada de la Guardia al ponent, quins aiguavessos van al Llobregat y a la riera de Marlés; la de Pinós, que separa la vall de Marlés ab la comarca d'Avinyó al SO.; les de Sant Salvador y de Valquer o *Buqués* al SE., y la de Sant Bartomeu del Grau, que amaga a la part de llevant la plana de Vich (elevacions de 700 a 900 metres, segons les ratlles hipsomètriques del mapa citat).

Los CONFINS de la comarca (sense pretendre que siguin absoluts, per quan hi ha molta inseguritat en aquestes

la sots-vegueria del Lluçanès assigna'l *Mapa de la nova divisió geogràfica de Catalunya*, de Joseph Aparici, del 1770, y els que cita en lo *Diccionario Geográfico*, etc., lo senyor Madoz; emperò de les notes inèdites del Dr. Mirambell y Giol y de l'opinió dels naturals del país, resulta que'ls pobles esmentats se consideren tots *lluçanesos*.

(1) Aixís pot deduirse del *Mapa hipsomètrich de la provincia de Barcelona*, dels Srs. Maureta y Thos y Codina.

(2) Les altures més generals, segons l'anterior mapa, són de 500 a 900 metres sobre'l nivell del mar.

qüestions) poden prudencialment indicarse dihent que al N. arriba fins los feréstechs montanyams de Borredà y Alpens, al S. fins als de Santa Maria d'Oló y del Estany, al E. ab los extrems del partit, y al O. ab los serrats de la Guardia.

Les serres principals, que més properes dominen l'encontrada, són les ja citades de Pinós, Sant Salvador, Sant Bartomeu del Grau, los Munts, los serrats d'Alpens y Borredà, lo turó de Lluçà y l'esmentada serra de la Guardia ab ses moltes estribacions y puigs secundaris, entre ells los de la Quart, Sant Isidro y Sant Maurici, que comprimeixen la descrita clotada de la Portella.

Lo sistema orogràfic de la comarca's determina de la següent manera:

De la serra de Cadí (mare de les montanyes de la provincia de Barcelona) arrenquen dos estribacions. L'una d'elles, que forma la divisoria entre'l Llobregat y lo Ter, ve de Sant Jaume de Frontanyà, se dirigeix per Alpens, continua per Sant Agustí y Sant Boy de Lluçanès, Sant Pere de Perafita, Sant Bartomeu del Grau, pla de Sant Salvador, Valquer (o *Buqués*), y de qual ramal, bipartit en dos més, arrenca un del alt Lluçanès, que acaba en los serrats d'Orís, passant per Nostra Senyora dels Munts y ermita de Sant Salvador del Grau. Desde aquí hi ha una altra branca, que també's divideix en dos, y una de les quals és la que agafa'ls serrats de Gurb y termina davant de Vich, separant les vertents de la riera Salada'l riu Meder, quals serrats formen la regió orogràfica E. de nostra provincia.

Al O. trobem la branca, derivada també del Cadí, que, penetrant en la provincia pel N. de casa Puigcerçós de Pomà, passa per les Eures de la Quart, turó del propi nom, Sant Maurici, Sagàs y serra de la Guardia, acabant en la confluència de la riera de Marlès ab lo Llobregat, tenint per contrafort al O. lo serrat de Salgàs y serra de Piconcell, d'Olvan y les montanyes de Bonaigua y de Bonsaires, que formen les divisories entre'l riu Merdansol, la riera de la Portella, la d'Olvan, lo torrent de

Bonaigua y el de Juncà, afluents del Llobregat; y al E. la que desde Sant Maurici's dirigeix a Vilalta de Marlés pel Raurell de Sagàs, y el que després de Sagàs baixa fins Santa Maria de Marlés y la serra de Degollats per casa Salvarrés de la Guardia.

En la meteixa direcció al O. trobem l'altra estribació del Cadí, que neixent per demunt de Santa Maria de Matamala, baixa per la serra de Pinós, passant per la Torre del Espar, masia de Vila d'Alpens, masia Roca d'en Bosch, coll de Planes, Llanars, Sant Pau de Pinós y Serasants fins lo peu de Sallent, dividint les aigües de la riera de Marlés de les de la riera del Lluçanès, afluent de la Gavarresa, y del barranch de la torre d'Oristà, afluent del Llobregat; servintli de contrafort al E. les montanyes de Lluçà, Puigpardines, Coma del Forn, Sant Feliu Saserra, Santa Eugenia de Relats, Avinyó, Sant Pere de Serahima y Cabriana, divisories aquestes últimes entre la Gavarresa y els barranchs de la Torre y de Cabriana, tributaris del Llobregat.

Es també una altra estribació del Cadí la serra de Sant Sebastià que separa la riera Salada de la de Sentfores, afluents del Medir, enllaçantse en Valquer (*Buqués*) ab la divisoria principal.

Altre que baixant de Frontanyà per Nostra Senyora dels Olms y Camprubí separa les rieres de Vilada y de Borredà, que originen lo riu Merdansol.

La que, originantse entre Matamala y Vinyoles, divideix la Gavarresa del Lluçanès, passant per Coll de Soler, Graells, ermita de Sant Cristòfol, Santa Eularia de Puigoriol, la Blava, Bellaigua; Sant Martí d'en Bas y Santa Creu.

La que desde Rocatova, sobre Sant Boy, baixa per les immediacions de Perafita y Olost a separar la riera d'Olost de la Gavarresa; y, finalment, la que parteix de Sant Cugat, damunt Collsuspina, y marxa per Puig Rodós, montanyes de Moyà, Hostal de la Grossa y immediacions de Calders fins la confluencia del riu d'aquet nom ab lo Llobregat, aislant les conques del primer y de la Gavarresa;

y tenint per principals contraforts al N. lo tossal de la Castanya, després de Puigrodós y l'arreplech montanyós de Sant Joan d'Oló y Santa Maria d'Horta, divisoria de la Gavarresa ab son affluent lo rierot de Matrubí y les serres de Calders (1).

Lo TERRER lluçanès és aspre, accidentat, tallat arreu per torrenteres que com tosques serps devallen de les serrallades abans dites y que formen les gemades valls de Marlés, l'ample del Lluçanès y la clotada ombrívola de Santa Eulària de Puig-oriol, regades per la riera Gavarresa, que neix a Alpens, passa los termes de Lluçà, Sant Martí d'en Bas, uníntseli la riera del Lluçanès, y confosos van a donar llurs aigües al Llobregat prop Cabrianes; y per la riera de Marlés, qual verdader nom és Est (2), la que té son origen en Sant Jaume de Frontanyà, emmirallantse en ses aigües los llochs de Boatella, Sagàs y Santa Maria, Lluçà, Sant Martí de Marlés y Sant Pau de Pinós, morint al Llobregat després d'haver fet moure les turbines d'alguns molins y regat frescals hortes prop de Puig-reig.

A més d'aquestes principals rieres, reguen lo terror, dividintlo en petites y gemades valls, la riera de Sant Agustí, la del Alou, la Corbatera y altres de menor importancia, aflluents totes del Llobregat.

La NATURALESA GEOLÒGICA de l'encontrada correspon al període *eoceno superior*, o siga als primers temps de l'*època terciària*. En efecte, «entre Prats y Berga no's veuen altres roques més que les arenisques, les margues y els conglomerats de coloració rogenca, trobantse els últims cada vegada més carregats d'elements calços, que en los voltants de Prats són de color gris clar y del tamany d'una nou. En lo restant del camí fins a Vich continuen presentantse les capes en idèntiques condicions, sense més diferencies

(1) *Memorias de la Comisión del Mapa geológico de España. Descripción física, geológica y minera de la provincia de Barcelona*, por D. José Maureta y D. Silvino Thos y Codina (Madrid, 1881).

(2) Segons Madoz: *Dicc. geogr.* Mapa d'Aparici del 1770. En documents del segle XI se l'anomena *Adest*, segons se podrà veure més avall.

que la d'observarse en la vessant oriental de la costa de Prats una calça gris molt compacta y forta junt ab altres argiloses, intercalades entre les arenisques, que són aquí bastant calíferes, y la d'adquirir gran predomini les margues roges desde'l pla de Sant Salvador per avall. L'estratificació ofereix també en tot aquet trajecte una serie d'ondulacions, decantant al S. en Berga, al NO. desde la riera de Boladeres (casa al peu de la costa occidental de Prats en el camí ral de Berga) a les d'Olván, al SO. desde'l coll de la Cervera a la riera de Marlés, y al O. desde la serra de Prats fins la riera Salada (o Font Salada). En la Gavarresa, entre Santa Creu de Jutglars y Olost, la direcció de les capes és de 175° a 355° y l'inclinació de 7° als 85° . Al arribar a la riera Salada apareixen sota'ls conglomerats los guixos corresponents al tram numulítich inferior, sobreposats a les margues blaves de la Plana de Vich» (1).

Malgrat l'aspre terror ab que conten los lluçanesos, aprofiten l'escassa terra que ab primes capes cobreixen les roques pera'ls conreus, formant bancals y feixes en les vessants dels serrats y comes y vistoses quintes en los plans y clotades; de manera que la AGRICULTURA'S veu representada per les cullites de blat (xeixa y forment), blat de moro, espelta, trepadella, cibada y ordi. Prop de regadiu hi han alguns petits feixars d'hortaliça, y en los camps també s'hi conreuen los fajols y mills. La vinya y els fruiters són poch menys que desconeguts, si bé's comencen a plantar alguns ceps, no sent molt considerable son resultat per la banda propera a Avinyó.

La RIQUESA FORESTAL fou en altre temps la més considerable de la comarca: avuy és bastant escassa en certs indrets y relativament abundant en altres, en especial en los llocs més apartats de tota comunicació. Malgrat això, encara espessas bagues de pineda enfosqueixen les solitaries clotades de Lluçà, Santa Eulària, de la Quart y de la Portella;

(1) *Memorias de la Comisión del Mapa geológico de España. Descripción física, geológica y minera de la provincia de Barcelona*, por D. José Maureta y D. Silvino Thos y Codina (Madrid, 1881).

alguns claps de rouredes joves, rebrots de les centenaries que a principis de sigle tant feréstegues com pintoresques feyen les valls del Lluçanès, negrejen en les roviros y planells, y algunes revingudes alzines d' ampla capsada, que de tant en quan se troben, sobrevivint a la tallada de ses germanes, com solitaries ploroses vetllant en camp de desolació, veuen alçar-se sota sa brancada tendres rebrols, com migrats records de sa familia que per llargues centuries dominà la comarcada. Ab les pinedes espesses, los roures y escasses alzines fan companyia a les gentils pollancredes y airores albes, guarnint los rierals y torrenteres; y, escampats arreu, algun que altre revingut olm serveix de bulliciosa niuada als muixons, junt ab los fullosos noguers, vells castanyers y avellaners, blades, sanguixols y sàlzers (bimagers en l'encontrada), que en aiguamolls y torrenteres aixequen ses primes branques, o plorosos arroceguen sa cabellera prop les fontanes, estanyols y aiguamolls.

En los erms y els boscós, furgant entre'ls rocams y còdols escampats o guarnint vistosament les marginades, bellíssima florida d'herbey encanta per tot arreu la vista. Oloroses mates d'espígol (barballó) y de farigola, tendres violes y ginesteres se confonen en franca companyia ab los romanins, ginebres y funolls, no desdenyant les pulides y pintades floretes de Sant Joan, las vermelloses de Santaura, les moradenques espueles, campanetes y roselles, les aspres argelagues y ortigues, les moreres de dolç fruit y los escardots de punxoses flors; prop les medecinals malves, herba taupera, gavarres y plantatges, alcen son dur y atapahit fullam los garrichs bidaumes y serolls, los boixos y esparnellams, les xarpolles y espinacals; y emmirallantse, com encantades gojes, en los rechs y aiguamolls, los jonchs y les falsies, que envien llur frescor a les cugules y consolves, galdirons y calderetes, papayons y mammanetes, cucuts y sabatetes, xarreigs, currioles y calsides, totes prou boniques y oloroses, que's presenten en lo gran esplet de la natura quiscuna guarnida ab petites floretes, ab fruits com de joguina o ab retallada fulla, com nines

convidades a una dança d'aplech o festa anyal a rebre'ls amors de mil papellons, com elles vistosos y gentils, fentlos d'armoniosa cobla los cants dels verdums, pinsans y passarells, dels gaigs y merles, y pardals, oriolis, pigots y garronís; y de tàlem y cortinatges les branques fulloses de l'arbreda, entre la que xerrotejen, movent sorda fressa en les matinades y al cap-vespre gran bullici, abundosa munió de tudons, garces y xixelles, pigots y grives, mechs y cruixiders, no menys que'ls tristos muçols, cucuts y puputs ab los rats-penats neguitosos; y saltant de branca en branca o fugint d'ací d'allà enjogaçats, bona cosa de cul-blanchs, lluers y mallarengues, ulls de bou, cua-roges, xutes y busoroques; y en lo xafogós istiu vols d'alobes, falsiots y aurenets omplen l'espai ab sos xiscles y cantades; y, prop los rierals, ànechs, polles d'aigua y garces marines, com en los boscos, en les brolles y herbeys les perdius y les guatlles, donen llur rica carn al caçador infatigable, y dalt los feréstechs pichs de les serralades los negres corps, los esparvers traidors y les altives àligues revoltan l'ample espai, poch esbarjós encara per llur orgull o famolenca feresa, enemichs de les viatgeres grues y de les ardides aloses matineres com la llum del dia. Tal és, en conjunt, la flora y l'ornitologia lluçanesa.

Abundoses fonts d'aigua fresca y regalada brollen per tot arreu, ara prop de misteriosa cova guardada per alta pollancreda (1), ara en la marjada florida y ubagosa de torrentera comprimida d'enormes rocams (2), ara en lo fons d'un verdejant pradell guarnit d'arreglerada albedreda (3), ara en un humit prat engalanat de mil floretes y espessa salzereda (4), ara prop venerable masia, donant frescor a les hortes, planters y conreus (5), y altres y altres d'enumeració impossible; y entre elles la font calenta d'ai-

(1) Font de les Coves, a mitja hora al ponent de Prats.

(2) Font del Marsal, a una hora al N. d'idem.

(3) Font de Miralles, prop de Lluçà.

(4) Font de la Coromina, a mitja hora al S. de Prats.

(5) Font del Grau, a un quart de Prats.

gües medecinals (1) que diu que cura brians y altres enfermetats de la pell.

L'INDUSTRIA del Lluçanès se pot dir que és per complert agrícola. Ni les circumstancies de localitat, ni la falta de bones vies de comunicació, permeten que les antigues industries ab que floreixia en altre temps s'hagin pogut desenrotllar. La vida econòmica d'avuy dia tendeix a refluir en los grans centres de producció y de consum; tot conspira a centralisarse, matant o mal ferint al menys los petits centres productors, quines causes y quins efectes no és lloch aquet a propòsit per examinarlos ab la detenció que's mereixen. Malgrat tants elements contraris, les industries manufactureres viuen sent ombra de lo que foren. Encara lo monòton traqueteig de la llançadora en los telers de mà interromp la grata quietut dels pobles y viles lluçaneses, acompanyant la cantarella de les treballadores, ja quan resen lo Sant Rosari, ja quan s'aconhorten ab los melangiosos cants de la terra. Bons paquets de pintats teixits traginen encara los fermes matxos d'abast, guarnits tant pintorescament de virolats y llarguissims sarrells, mantes y davantalers de mil colors llampants, recordant los guarniments de la cavalleria persa, y ab sos picarols y cascabells; y els crits dels traginers trenquen de tant en tant la quietut solemne de les bagues y serrats, fent agradosa companyia quan en lo solitari camí se'ls troba lo vianant. També aquesta tant característica y típica industria de transport, desapareguda en los llocs de terra baixa, cal cercarla en la montanya, sinó floreixent com abans, tant pintoresca.

La POBLACIÓ del Lluçanès no és pas escassa, malgrat lo aspre y accidentada que és en general la comarca. Als pobles ja esmentats, y ab ells llurs arrabals y feligresies,

(1) Es al peu de Santa Eularia de Puigpardines. Son anàlisis qualitatiu és: sals de sosa y alcalines en general; materia orgànica groguenca; índicis de ioduros y bromuros de potasa y de sodi, poques sals de calç y de magnesia, res d'àcid carbònic, aire, és dir, aigua alcalina sense ser acidulada.

deuen tenirse en bon compte lo nombre considerable de masies, tipos venerables dels antichs casals pairals, les masoveries y molins, hostals y ferreteries que en molts indrets y escampats arreu se troben. Citarem com a exemples les cases més principals y més antigues de les encontrades lluçaneses: al llevant, terme d'Olost, se troben can Rovira, Alobé, Noguera, Vilà, Garduixeres, Rexach, Puigrefagut y Vilatemmà, ab l'ermitatge de Sant Gil; en lo terme de Sant Martí del Bas, La Coromina, Fumanya, Almató, Les Vinyes, carrer de Beulaigua (unes quantes cases aplegades) y lo Molinot; al nord, terme de Lluçà, La Font, Roca d'en Bosch, Vilaró, Marcuses, Coll de Plana, Vall de les Botes, Puigmurturell, Vilacanina, Manyagues, Vilartimó, Sant Climent, Riba de Sant Climent, Puigsech, Verdaguer, Castell de Lluçà, Burnach, Burgès, Miralles, Bagues, Lo Grau, Lo Marsal, y també hi han algunes baumes habitades, llunyà record de les poblacions troglodites; envers ponent, terme de Marlés, Borralleres, Vilalta (ab son hostal y ferreteria), Escrigues, Esmerats, La Cortada, Lo Mas, Riambau, Les Canals, Serra de Degollats, Camprodon, Pinós, Puig de Pinós, Molí del Mas, Les Cases, Teulats y Salabert; al mig-jorn, y terme de Prats, Santa Llucia, Soler d'en Huch, Vila de Llanàs, Coma del Forn, Galobardes y son molí, Les Vinyes, Puigvistós, Roca del Feliu, Casa nova del Riambau, Casa nova de la Pedragosa, Plan Giberch, Molí del Singla, Molí de La Balma y Rodelles; en lo terme d'Oristà, La Pedragosa, Blanquer, Vilarubí, La Quintana, Solà, Bach d'Oristà y Boladeres; en lo terme de Sant Feliu Sasserra, lo Molí Arnaus, Sant Nasari, Colldelarchs, La Badia, Padrós, Vilaclara, Lo Blanquer; en lo terme de Perafita, les Eures, les cases de Rocatova, lo Vilà y son hostal en lo terme de Sant Boy.

Davant d'aqueixos venerables casals, origen y fonament d'antigues families de la terra, distints sentiments acuden a qui per primera volta'ls contempla, per quan ja recorden ells èpoques de gloria y benhaurança per la patria, ja de tristeses y malvestats, que, malgrat elles, se

conserven parlant de son vell prestigi y de la fermesa de ses fondíssimes arrels en la terra.

Com sota l'ombra de centenaria alzina han xoplugat y defensat a l'hora los tendres rebrots de les generacions que s'han succehit a través dels sigles, efecte de les nostres savies lleys vinculars y típics heretaments, que han fet que ab hermosa solució de continuïtat han vingut durant fins ara antiquíssimes families, malgrat tants trastorns per que ha passat y passa nostra patria estimada. ¡Vulga Déu que no vegem sa última hora a mans de butxins forasters que, com que les desconeixen, les desprecien ab l'audacia propia de l'ignorancia!

LO CENS DE POBLACIÓ que'ns proporcionen los pobles que havem considerat formen tota la comarca del Lluçanès, segons l'empadronament fet en 31 de Desembre de 1877 per la Direcció general del Institut Geogràfic y Estadístich, publicat en Maig del 1879, és lo següent:

		POBLACIÓ	
		de fet	de dret
Prats de Lluçanès. . . .	(Partit de Berga) . .	1740	1772
Sant Feliu Sasserra. . .	(» de Manresa). . .	774	774
Llussà.	(» de Berga) . .	818	818
Oristà	(» de Vich). . .	1547	1550
Olost.	(» » »). . .	938	953
Sant Martí d'en Bas . .	(» » »). . .	316	334
Sant Agustí de Lluçanès	(» » »). . .	314	332
Sant Boy de ídem. . . .	(» » »). . .	920	967
Alpens.	(» de Berga) . .	511	525
Sóra	(» de Vich). . .	528	522
Salselles.	(» » »). . .	163	164
Perafita	(» » »). . .	600	606
Santa Maria de Marlés	(» de Berga) . .	483	477

resultat general que'ns proporcionen los anteriors datos estadístichs són que com a *població de fet* compta lo Lluçanès 9,652 habitants, y com a *població de dret* 9,995 habitants; més, malgrat aquestos datos, podem prudencialment elevar lo total del cens fins a 16,000 habitants, dat

que és presumible alguna disminució als efectes tributaris y altres que no són del cas fer presents en aquet treball.

Efecte de les guerres civils, la tendència a viure a ciutat y altres causes, han portat alguna disminució de població en los distints pobles del Lluçanès en lo que va de sigle.

Si en lo civil o polítich havem vist que'l Lluçanès pertenesqué a la vegueria de Manresa, constituint una de ses sots-vegueries, en lo eclesiàstich, y desde'ls primers temps de la Reconquesta, formà part de la diòcesis ausonenca, com en los actuals dies. Restaurada la sede vigatana en 886, sent son prelat l'ilustre Godmar, que la regí fins lo 889 (1), se restabliren les antigues parroquies del Lluçanès, algunes, si no totes, destruïdes pels temps difícils per que passà la nostra patria. De dita centuria, y més especialment en la següent, en que'l territori quedà lliure dels enemichs mercès a les gestes del gloriós Wifred, daten la dedicació o consagració de quasi totes les iglesies lluçaneses per l'ausonench prelat Idalcari, que ompla ab son nom lo començ de la desena centuria (del 902 al 914) (2); no menys que pel urgellench Nantigisso, a qui també deuen referirse algunes dedicacions de parroquies (3).

Durant molt temps la provisió o colació dels beneficis curats del Lluçanès, o la presentació, com s'en diu per la disciplina de l'Iglesia, correspongué als canonges capitulars de Vich (4), qual canònica posseïa en la comarca alguns dominis y alous, com se citarà en son lloch.

Pera termenar aquesta lleugera y incomplerta relació topogràfica y estadística de la comarca que considerem, y abans de donar una breu notícia d'alguns fets ocorreguts en la meteixa, exposarem, ab forma senzilla y tal com l'havem apresada de la relació verbal d'algun respectable jayo, de l'encontrada, testimoni qualificat per esser presen-

(1) Villanueva: *Viaje literario*, vol. VI.

(2) Idem, ídem.

(3) En son lloch corresponent s'apuntaràn les dates de les dedicacions aludides en lo text.

(4) Mirambell y Giol: notas inèdites.

cial d'elles, les *costums y usos* del Lluçanès existents encara en certs indrets, però llastimosament desapareguts en alguns altres (1).

Començant pels *balls o dances* del país, apuntarem en primer lloch lo *contrapàs del Lluçanès*, al que segueix la *trenca dança*; després lo *ballet o salt de quatre*, y per fi lo *ball dels romeus*.

Lo primer és una dança solemne y de cerimonia, tal vegada tradició vivent d'un dels balls sagrats dels primers pobladors de la comarca. Tot en ell és serio: sols hi prenen part los homes; los moviments són reposats y dignes, çò és, com los de la sardana, y agafats de mans los balladors formen rotllo, voltant al compàs de la cobla. La música sols té motius dolçament melangiosos, fugint de tota idea de bullici, lo que's diu molt bé ab los trajos de gran festa que usen los dançadors. Més que una diversió, sembla'l *contrapàs* un ball sagrat, religiós, més propi de la divinitat que de les mundanes festes, d'hont resulta que, malgrat la severitat de la moral cristiana, fou dit ball continuat en les festes patronals del poble per no repugnar a la puresa de les costums ni a l'augusta majestat del rito, com ho demostra l'antiquíssima costum de presidir los prelats les dances que en lo *chorus* se ballaven.

Com a record de son caràcter religiós observem que sols se balla en lo dia del sant patró del poble y després de la celebració dels oficis divins. Haventse ballat lo *contrapàs*, segueix lo *trenca dança*, ball no menys grave y cerimoniós que son precedent. *Trenquen la dança*, segons aixís se diu, los dos administradors del sant patró, acompanyats cada un d'ells de tres dones, çò és, dues que són les administradores del sant (2) y una altra que sol ser una noya previament avisada. Les balladores se trien

(1) Devem donar aquí les més senyalades mercès a D. Manel Piniella, pare de nostre delegat a Prats, y a D.ª Teresa Blanqué, a qui devem la relació dels usos y costums lluçanesos que's mencionen en lo text.

(2) Los administradors són, com se diu, solament dos; però les administradores són en nombre de quatre, unes elegides en l'any de

entre les mestresses de les cases més principals, les que procuren lluir los vestits més rics que tenen, haventhi lo punt de que a cada dança que ballen estrenin trajo o vestit diferent, a qual efecte se les hi dona temps suficient entre una y altra dança per mudàrsels en llurs cases; y mentres esperen los administradors que llurs parelles se mudin, són obsequiats ab refresch en les cases d'aquelles. En lo sigle passat usaven los homes gambeto passat de mànegues y portaven a la mà'l barret de gresol, puix que allavors, com ara, se balla'l *trenca dança* ab lo cap descobert. Avuy, si bé'l trajo és diferent, no obstant, és també de cerimonia, çò és, de panyo negre y barret de copa. A més, los balladors van provistos de les característiques *almorratjes* de vidre, plenes d'aigua d'olor, guarnides de llargues y virolades cintes de seda y en lo broch un gros pomell de flors. Les dònes usen mantellina blanca y bons vestits de seda, fent anyorar los rets, les corbates ab anticoles y brodats, los gipons de rich satí y los faldellins florejats de tapiceria, del sigle passat.

Concretant la manera de ballar les dances referides, direm que'l *contrapàs* és presidit pels administradors, o sia que porten lo cap del ball, l'un davant del altre fent *bis*, y consisteix, com ja s'ha indicat, en formar rotllo agafats de les mans los balladors, com en la sardana empurdanesa, donant voltes a la plaça al compàs de la cobla, fent molt variades figures ab los peus, ara encreuantlos, ara picant a terra puntejant los motius de la música, y al acabar los passos donen terme al *contrapàs* ab una grossa gambada.

Acabat, segueix lo *trenca dança*, que la ballen los administradors sols ab les tres dònes cada un, com s'ha dit, a les que van a cercar, portantles a la plaça ab molta reverencia y cerimonia. Donen una volta, acompanyats del sonar de la cobla, y *trenquen* la dança fent en primer

que's tracta y les altres les que cessen en dit any, corresponent dues administradores per cada administrador, a més d'una noya per cada un d'ells.

lloch saludo als espectadors, y seguidament les balladores donen, una darrera l'altra, una volta pausadament al entorn del ballador. Feta aquesta figura, se treu aquet lo barret y agafa la primera de les tres balladores per la mà dreta, mentres que ab l'esquerra porta aixecada la guarnida *almorratja*, venint darrera aquella les altres dues balladores, que segueixen los moviments y passos de la primera. Donen una volta en aquesta conformitat, a cert punt fa senyal la música, y lo ballador fa donar un giravol a sa parella per sota'l braç y l'arruixa ab l'aigua d'olor de l'almorratja; y tot seguit, posats l'un davant de l'altre, ballen separats, reculant y avançant, fent ab lo cos y ab los peus lo compàs suau de la música, acompanyantse la dòna ab graciosos esclafits de dits; donen una volta, la cobla fa senyal y reposen, lo que's repeteix tres o quatre vegades.

Seguidament ve la *dança* propiament dita, y en la que's fa'l ball general, cessant de ballar los administradors; però aquestos no reposen, puix són los intermediaris entre'ls joves que volen dançar y les noyes. Cap minyó pot per sí sol dirigirse a cercar parella, sinó que deu valerse del administrador pera que, previa una almoïna pel sant, li cerqui la noya (1). Ignora aquesta quin serà'l galant que la treu a dançar fins que l'administrador cerimoniosament l'entrega al qui l'ha solicitada. La *dança* és semblant a la *trenca dança*: hi han los meteixos passos y figures, lo característich giravol y lo remullar ab l'aigua d'olor de les almorratjes a les balladores.

Per últim, segueix lo *contrapàs final*, en que ballen o fan la sardana homes y dònes, y en el que hi han iguals figures que en lo *contrapàs primer*.

Contrasta ab lo *contrapàs* y *dança* lo bulliciós y alegre *ballet de quatre*. Prenen part en ell homes y dònes, formant dos rengles, un davant del altre, consistint lo ball en puntejar ab los peus, acompanyantse del esclafir dels

(1) Les noyes balladores no és ben vist s'estiguen a la plaça, sinó que miren lo ball desde les cases en los portals y finestres.

dots, lo motiu, animat y content, de la cançó del ball, que no és altra que la següent:

Lo rector de l'Espunyola
és un home petitet.
Fa ballar la majordona
ab l'aleta del barret.

Qual cançó repeteix dues vegadas los versos, y en los dos últims, quina tonada és més alegre, passen los homes a la part que ocupaven les dònesh, y aquestes a la d'aquells; y al encreuarse les parelles fan mig giravol encarantse, tornen després a colocalse a llurs sitis corresponents, y termina'l ball aixecant com més poden los balladors a les balladores, acompanyat de grans rialles y gatzara.

Altre ball, molt característich, és lo *dels romeus*, que se sol efectuar en èpoques de broma, com en la de Carnestoltes. En ell prenen part solament los homes, y més que dança podria dírseli comparsa. Lo trajo dels que hi prenen part és molt típich. Van vestits de blanch, ab barrets alts guarnits de rams y llampantes cintes, sota'l que surt lo ret de color de grana. L'armilla és de seda groga ab boto-nadura de plata, y unes curtes faldilletes guarnides de cascabels, els que també adornen les calces. La dança, que's va fent en distints llochs de la població, termina ab una correguda en tot lo llarch del carrer o plaça en que's fa'l ball. Durant ell se passa una capta, y son producte serveix per donar un dinar als pobres, servit en mig de la plaça major del poble.

Com a altre costum típica devem citar la que té lloch en la diada del Roser. A trench d'auba, quan la terra, emmantellada d'indecises ombres, no rebencara la claror de la celistia, que apenes fa aclucar los pampellugants estels del firmament, y lo ventijol matiner porta en ses invisibles ales les suaus flayres dels boscos y herbeys, alegres colles de jovent surten de llurs cases y masies envers les bagues, y cerquen lo pi més alt y gentil que troben; lo tallen ben a ran de terra y tornen al poble, lleugers y ardots, ab sa feixuga càrrega, y planten lo pi boy netejat

de soca y de brancam, deixant tant solament les branques més tendres del cap de munt, y allavors al voltant del arbre's balla lo tradicional *contrapàs*.

No menys característica és la costum de *corre'ls matxos* per la festa de Sant Eloy, lo que té efecte en la vila de Prats de Lluçanès. A la tarde de semblant dia's reuneixen a dita vila tots los traginers de la comarca ab llurs animals de bast, vistosament adornats ab los millors guarniments, estrenats tal vegada ab motiu de la festa, formant una cavalcada tant original com vistósissima per la llampanant munió de coloraines dels llarchs sarrells y ventreres, capetes y capsanes, mantes y selles, verdaders prodigis de tons y colors, obres mestres dels experts basters de Ripoll y Berga. Surt la nombrosa colla fins lo pla de Santa Lluïcia, a les afòres de la vila, descavalquen los cavallers y se balla'l *contrapàs del Lluçanès*.

Quin quadro de més soperb efecte y rich de colors! La bellugadissa de la munió de gent que ompla de gom a gom lo pla, vermellejant, com en un camp de blat les pintades roselles, tanta barretina vermella y carmesines corbates, sobreixint de la fosca taca de la multitud los incontables colors de la llarga tirallonga de cavalleries, y entre la remor de les veus, confondres lo dringar de picarols y cascabels, apagant los sons de la cobla en ses tocatés.

Terminada la tanda del *contrapàs*, allavors cavalquen novament los balladors y a més *corre's* dirigeixen envers l'ermita de Sant Sebastià, dalt lo serradet que domina la plana de Prats, y lo premi és pel qui hi arribarà primer. El qui guanyava tenia'l privilegi de portar lo sant patró en la professó que acte seguit se feya envers la parroquia de la vila. En tal dia també's beneheixen los matxos y demás animals de càrrega.

Per la festa patronal del poble és costum, a trench d'au-ba, donar lo *Bon jorn*, o sia que passa la cobla pels carrers, y, trucant a les cases més principals, diuen: *Bon jorn! Bon jorn!*

Per últim, en les vespres de Sant Isidro, Sant Eloy, Sant Joan y Sant Pere se fan grans fogueres per tot arreu,

costum típica, aportada a nostra terra per les invasions primitives dels pobles grechs, que «és opinió que del Asia aprengueren lo culte del foc, ja que en lo solstici del estiu o del equinocci's reunien per formar ses dances y cantar entorn de grans fogueres» (1).

Si altres rahons no abonessin la gran antiguetat dels balls descrits, lo tenir lloch al ayre lliure, en mig de la plaça pública, y a la llum del dia, demostrarien, quan menys, la forma primitiva d'aquesta diversió, atribuida per Philostratus a Comus, o al deu Pan, segons altres, qui en les florestes de l'Àtica Grecia y en los boscos sagrats reunia a les aixerides joviceles y ardits minyons helènichs baix la dolça mirada de Diana y de les Gracies, segons Horaci. La serietat que en elles domina tal vegada és un record de les dances sagrades dels hebreus apreses dels sacerdots d'Osiris que ballaven les dances astronòmiques, o tal vegada la *gnossiana*, que Teseu portà als grechs desde Creta, y que com aquelles conserven la més gran simplicitat. La circumstancia del caràcter semi-religiós que mostren aqueixes dances populars de la montanya fan presumir o sospitar un origen egipci, ja que en l'antiquíssima civilització de les vores del Nil lo ball no era més que una part del rito religiós, segons consigna Plató. Perfecta aplicació als balls descrits tenen les següents paraules d'aqueix savi grech: «En los temps primitius lo *coro's* componia de tota la població de la ciutat, que's reunia en la plaça pública. Aquestos balls tenien un caràcter sumament religiós... eren molt senzills y consistien en moviments de cos poch ràpids y en passeigs al voltant del altar». No trobem en ells indicis de la cèlebre dança pírrica, del tot guerrera, ab figures y actituds violents, semi-selvatges, record de les costums bèliques de la vella Esparta o dels cretenchs.

No és molt, donchs, que en los primers sigles del Cristianisme formés lo ball part de les solemnitats religioses, y que fins los canonges (çò és, los sacerdots que feyen vida comú ab lo bisbe, segons la vella disciplina eclesiàstica),

(1) Pella y Forgas: *Historia del Ampurdán*, cap. III, part II.

baix la direcció del prelat, se donessin a la dança dintre del meteix santuari. Segons Escaliger, lo nom de *præsul*, del que deriva la paraula prelat, prové de la direcció que li corresponia al bisbe del ball religiós, nom o títol que portava antigament lo primer dels Salios, o dels sacerdots de Marte, perquè dirigia la dança en les festes instituídes a honor d'aquella divinitat (1).

Aixís com la sardana és qualificada, ab gran acert, pel ball nacional del Empurdà (2), bé podem dir que'l contrapàs, ab ses variants locals, lo *ballet de Déu*, lo *ball del ciri*, etc., que en les altes valls del Llobregat y en les del Montseny se ballen, és la dança nacional de la montanya, y fins en lo meteix ball empurdanès trobem que no és altra cosa sinó un *contrapàs*, dit *cerdà*, ab lo que comença'l venerable ball; de manera que no sabriem dir si al *contrapàs*, més que a la sardana, li correspon un origen més antich en la nostra terra, per quant en ell hi trobem la cerimoniosa simplicitat del culte egipci, més que l'animada y guerrera dança dels cretenchs. En aquesta podriem cercar l'origen del animat *ball de quatre*, en que'ls moviments del cos, lo puntejar y encreuar dels peus y les figures que'ls balladors formen (sense perdre per això la primitiva simplicitat), presenta un caràcter més viu, menys cerimoniós, y sobre tot lo caracterisa el gravíssim *contrapàs del Lluçanès* y de la *dança* l'alçar les balladores al terminar lo ballet. Aquesta última circumstancia pot indicar una modificació importada al ball primitiu en èpoques posteriors y per altres pobles que succehiren a les invasions dels egipcio-fenicis. Tal vegada és «una intervenció cèltica o goda, puix d'aqueixos pobles escites fou l'afició predilecta pels balls militars (3); pot ser als etruscos o grechs se deuen certes particularitats, com la dita d'aixecar en l'aire les dònes y la típica *camada grossa* que en la Cerdanya

(1) *Enciclopedia moderna*, de Mellado, vol. XII. — Larousse: *Dictionari universal*.

(2) Pella y Forgas: *Historia del Ampurdán*, cap. III, part II.

(3) *Idem*, *idem*.

s'usa (1), «tot això en record de raptcs y senyals de triomf», que si bé en l'Empurdà «són avuy completament desconeguts» (2), se troben encara en lo Lluçanès.

Curioses y per demés característiques són les cerimònies que constitueixen o acompanyen los BATEIGS, CASAMENTS y ENTERROS de la comarca lluçanesa.

En los BATEIGS, elegits lo padrí y la padrina, és de càrrech dels meteixos lo convit dels assistents a la cerimònia, aquell dels homes exclusivament y aquesta de les dònesh. Ab lo trajo de les festes y solemnitats, ço és, los homes ab capa (y si'l padrí és jayo ab lo talar gambeto) y les dònesh ab mantellina blanca (ja que la caputxa negra's deixa per les festes comunes o per quan se va a l'iglesia a les funcions de costum), acuden a l'iglesia los primers, enviant recado a les dònesh, que's troben reunides a casa la partera, que són esperades en lo temple. Lo pare de la criatura és molt mal vist que assisteixi al bateig, de manera que romàn a casa a guardar la malalta. Al alegre sò de les campanes que en la romànica espadanya o en los finestrals de la torra voltejen tot cantant, acuden formant corteig les empolainades dònesh, precedides d'aixerida colla de petitets ab vestits nous, comprats tal vegada en la més última fira, y que sols surten en diades molt senyalades, sent l'enveja o admiració dels nens y nenes que, no formant part del acompanyament, esperen los confits, pinyons y pances que'ls hi tirará'l senyor padrí. Arriben a la porta de l'iglesia y surt a rebre al infant lo senyor rector fins al cancell, y pregunta: *¿Què porteu a la Santa Mare Iglesia, home o dòna?* La llevadora respon. Pregunta'l sacerdot quin nom se posará al neòfit, y, obtinguda la contestació, se passa allavors a la capella ahont hi ha la pica de batejar y s'administra'l Sant Sagrament. Torna a organisarse'l corteig, ab les criatures al davant, la llevadora ab lo nou cristià, la padrina y les dònesh que l'acompanyen després, y, per fi, lo padrí y sos convidats, rodejantlos bona munió

(1) Pella y Forgas, obra citada.

(2) Idem, ídem.

de quitxalla que ab gran bellugadissa y cridoria acompanyen al bateig fins la casa. Abans d'arribar a ella ja les capitanes del Roser ofereixen rams als padrins, qui corresponen al obsequi ab una almoina per la Verge.

A casa troben los del bateig ben guarnida y ben parada la llarga y netíssima taula, y mentres prenen lloch los convidats en llurs sitis corresponents, lo padrí, desde la finestra, tira a la canalleta que desde'l carrer se daleix, crida y avalota, bons grapats de pinyons, pances y confits, y si'l batejat és nen tira al carrer lo plat que contenia 'ls pinyons, en senyal d'alegria.

Lo refresch consisteix en pances, figues seques, pinyons, nous y pomes y un bon porró de vi del millor, guarnint l'ampla taulada de frugal y ben flairosa vianda. Lo padrí ocupa l'un cap de la taula tenint a son costat los homes, y a l'altre cap la padrina acompanyada de les dònes, ab complerta separació. Lo pare y la familia no s'asseuen a taula, sinó que serveixen als comensals. Termenades les viandes descrites, passen dues plates de confits, una la padrina, que'ls serveix als homes, altra'l padrí, que'ls serveix a les dònes, ab qual acte termina lo refresch. Al sortir d'ell, les convidades acompanyen la padrina fins a sa casa, y igualment fan los homes ab lo padrí.

En los CASAMENTS és de rigorosa costum que'l nuvi, en lo dia de les esposalles, no vegi, poch ni molt, de lluny ni d'aprop, a sa promesa esposa, y si infringia tal costum pagava al senyor rector cinch sous per cada mancament (avuy ha caigut en desús aquesta penyora), sent més rigorosa antigament la privació, per quan mentres duraven les amonestacions tampoch podia la nuvia ser vista per son promès, baix igual pena pecuniaria.

Lo dia abans del casori lo criat major, ab los altres criats, que solen serho los amichs més distingits d'abdues families, van a casa de la nuvia, y ab tota cerimonia, y sense passar del dintell de la porta, truca'l criat major, y lo pare de la noya pregunta: «Què se us oferia?» Allavors respon lo criat: «Si hi és la noya tal o qual» (la nuvia). Obtinguda resposta afirmativa, replica'l meteix

criat: «Que de part del fulano (lo nuvi) venim per si'ns voleu donar la noya». Entren llavors los ceremoniosos embaixadors y són rebuts ab gran alegría y obsequiats rumbosament.

Ve l' hora del casament, y ja la comitiva comença a cavalcar en les mellors cavalleries de l'hisenda, sent ajudada a pujar la núvia pel criat major al rich silló de vellut vermell, brodat de sedes de colors y clavetejat de plata, que ocupa l'engalanat llom de revinguda mula, guarnida ab magnífichs enflocats. Ben asseguda la núvia, que vesteix rich faldellí de domàs, davantalet de seda ab puntes, gipó de vellut y hermosa mantellina de blonda blanca, allavors lo criat major li presenta unes brodades *camalligues*, y, roja y pudorosa la núvia, confosa y encesa de vergonya, alça lo més precís del faldellí, y damunt la mitja de seda posa la *camalliga* a la núvia. Ella, llavors, regala als fadrins y criats una corbata de seda, o mocador de vius colors, y aquets se'l creuen pel pit a modo de banda. Acuden també les capitanes del Roser y ofereixen un bell ram de flors a la núvia, qui se'l posa en lo cantó del cor, prop la cintura. Cavalquen los acompanyants y emprèn la marxa envers l'iglesia (ahont s'espera'l nuvi) la llarga y vistosa comitiva, omplint la comarcada d'animació y gatzara. Los destralers, ab destrals y altres eynes, desbrossen lo camí per ahont deu passar lo corteig, mentres van fent aixordadora *gala* altres minyons armats d'escopetes y fusells, que ab molta fressa disparen continuamente, escarnint los ecos de les comes y fondals l'escopeteig, fent que'l brugit siga continuo. La núvia, verdadera *reina de la festa*, segueix cavalcant, portant la brida de l'enflocada mula'l criat major, que va de moço de peu y atent servidor de la núvia. Los altres criats segueixen ben aprop perquè han de defensarla de les inevitables tentatives de rapte que'ls fadrins del poble y de les masies intenten portar a cap, y gran mengua fòra pels guardadors constants de la noya que se la deixessin robar. Al arribar a l'iglesia, ahont espera'l nuvi y sa comitiva, la sogra ajuda a descavalcar a la núvia, quedant

incorporada d'ella tant prompte ha rebut la benedicció nupcial.

Celebrada la cerimonia religiosa, és inútil que intenti'l marit acostarse ni parlar poch ni molt ab sa muller. Ja cuiden los criats que ningú en tot lo dia s'atansi a la custodiada nuvia. En tal punt comença de valent la penosa tasca dels *criats*, perquè han de sostenir verdadera batalla contra'ls que de totes passades volen endursen la nuvia, y arriben les rivalitats a ser tant grans, que si'ls raptors no poden en manera alguna robar la nuvia, busquen per tot arreu per endursen lo dinar de bodes, la roba del llit, los vestits que, per entafurats que siguen, ells troben; en fi, una verdadera expoliació.

En lo dinar, la desposada està al costat del *criat major* y voltada dels altres que la serveixen y defensen de tota tentativa de rapte, no menys que de la pluja de confits ab que'ls fadrins l'ataquen sovint. Lo marit ocupa l'extrem de la llarga taulada.

Quan ve l'hora del retiro, cansats del bullici y festa de tot lo dia, la mare del marit y la mare de la nuvia acompanyen a n'aquesta fins la cambra nupcial, y un cop en ella pot a la fi'l marit recobrar sa muller després de tanta separació forçosa. Més no acaba la missió dels servidors y incansables criats. Al punt y hora de mitja nit entren a l'arcova dels nuvis portantlos hi grosses taces de fumant caldo, fet de les millors gallines que en lo galliner han sabut trobar.

No menys típics que'ls casaments són los ENTERROS de la comarca lluçanesa.

Quan mort un vehí, cuida de tot y porta'l cap del dol y la representació de la familia'l vehí de la dreita de la casa del difunt y la vehina de la casa del davant, divent un y altre esser propietaris de la que habiten. Arribat a coneixement de parents, adherents y amichs, acuden a la casa, vestint ells lo cerimoniós gambeto y barret negre d'amples ales, y les dones ab mantellina blanca tirada davant de la cara a modo de les clàssiques ploroses. A la

llitera mortuoria segueix la fúnebre comitiva, portant lo cap del dol lo vehí y seguint los parents darrera l'un de l'altre en extesa tirallonga, ocupant l'últim del sèquit fúnebre'l parent més pròxim del difunt. En igual disposició segueixen les dones, tancant la comitiva la germana o la mare del finat. La viuda no assisteix al trist acte del enterro. Los del cap del dol porten la cistella de l'oferta, los homes ab les candeles del ofertori y les monedes de l'almoina pels sacerdots, y les dones ab los pans. Se celebren los oficis acostumats y reparteix les candeles per oferir lo vehí (cap del dol). En l'acte de les *absoltes* se posa la comitiva de renglera prop dels sacerdots, y mentre aquets canten les oracions de la liturgia, donen aquells una volta acompassada y solemne al voltant del difunt, entregant l'almoina als sacerdots. Terminada la fúnebre cerimonia, acompanyen lo cadavre fins lo cementiri, en la meteixa disposició, çò és, un darrera l'altre y d'un a un, en qual siti de repòs lo fosser té a punt lo sot que ha anat obrint en la terra, ahont s'hi deixa caure la caixa mortuoria. Abans de soterrarla, los concurrents agafen un grapat de terra y la tiren damunt la caixa.

Després del funeral té lloch lo *dinar de morts*, en que's fuig de tot menjar suculent y de postres dolces, s'usa'l servey de taula ab los plats negres y lo cobert en creu, y termina ab lo reso de l'*absolta* pel difunt. Cada convidat s'emporta un pa benehit com a record de la fúnebre cerimonia.

Per terminar aquestes breus indicacions dels usos y costums del Lluçanès, donarem alguna lleugera idea del LLENGUATGE y del TRAJO de sos habitants.

Aviat s'observa en tota conversa la substitució del verb auxiliar *haver* pel verb *ser*. Aixís no's diu, com aquí, jo *he* vist, jo *he* anat, etc., sinó jo *som* vist, jo *som* anat; després no's pronuncia may la *d* quan acompanya la *r*, per exemple, *vindràs*, sinó *vinràs*; *divendres*, *divenres*; *volrà* per *voldrà*; *fonra* per *fondra*, etc. Les paraules que tenen juntes la *t* y la *j*, com *platja*, *formatje*, no se sent

la *t*, y diuen *plaja*, *formaja*; y, al revers d'aquí, que quan no's pronuncia la *t*, ells la pronuncien, y ben forta: aixís diuen *vatja* per *vaja*, y altres. La *e*, que aquí sona muda o fosca, ells la pronuncien forta, com *som a tants del mes*, diuen: *som a tants del mès*, aixís com la paraula *res*, qual *e* sona aquí molt oberta, en ells se sent molt tancada. La *ll* forta sona sempre *y*, com *veya* per *vella*, *paya* per *palla*. Les paraules que tenen dues vocals juntes la converteixen en una, y aixís, per dir *quartos*, diuen *cortus*; *quart*, *cort*; *enguanys*, *engonys*; mentres que en aquells mots en que és precisa la pronunciació de les dues vocals se sent com una aspiració de la *h*: aixís, per dir ahont, diuen *agon*. La negació o expressió de poca cosa és *gota*; per exemple: hi ha molt de tal cosa? responen *gota*. No menos de notar és que a la negació *ca!* la substitueixen per *oidà!* També és notable que rarament, per agrahir, se diga *gracies*, sinó *grans mercès*, y a les frases de *per servirlo* diuen *visqueu molts anys*, y altres. Ademés, per dir *ha pedregat en algun lloch*, s'usa'l dir *antecom ha caigut algom*. Lo dinar s'en diu la *brena*, y sols s'usa la dita paraula en los convits de la festa major. També's diu *perdre l'herm*, per l'*esma*; la paraula *punyida* per *punxada*; *punyida de peu*, per *torta de peu*; la *cambra* pel aposento o quarto d'una casa, y *algom* per *alguna cosa*; *esgarips*, per *crits* o *xiscles*, etc.

Los homes vestien, fins bastant entrada aquesta centuria, jupa, calces d'encordillats, o sia una roba groixuda de llana, gech ab bota-mànegues de bayeta, calçons de cuiro, barretina vermella y espadnyes o esclops.

Les dònes vestien gipó, ret, faldilles de blavet o d'estamena molt curtes, sense mocador o corbata a les espatlles, sochs y plantofins de luxo per les dònes riques.

Avuy, a pagès, hi ha poca variació en quan lo trajo descrit, més en los pobles s'ha modificat o *unificat* bastant. Malgrat això, abunden encara les barretines vermelles y les musques, amples calces y gechs d'alt coll de vellut de color d'oli, dominant més los colors foscos que'ls llampants, tant en lo trajo dels homes com en lo de les dònes.

Si en les tradicions y costums troba la nova ciència històrica datos inapreciables per estudiar lo llunyà passat dels pobles, apuntant los datos que l'etnografia li proporciona, arriba al coneixement d'importants fets que li descobreixen orígens y relacions entre races y gentes desaparegudes que al ferles reneixer les reconstitueix ab nova vida com resultat d'una elaboració màgica. Per això que'l tipo físich del home actual, lo caràcter, lo modo d'esser del habitant d'una comarca, s'atén ab preferència per investigar d'ahont prové, quins foren sos progenitors en les fosques edats prehistòriques y quina la comarca que fou son primer bregol.

Un verdader treball de reconstrucció és el que la moderna historia porta a terme, y, per tant, tots los elements, per llunyans, per escampats que sien, per insignificants que semblin, deuen aportarse a la massa comuna per ajudar al aixecament del gran edifici, de tal manera que creyem que res és desatendible per aquesta lley d'estudis.

Per això és que apuntem també aquí'l tipo físich y el caràcter dels lluçanesos, no tant per fer deduccions històriques de positiva transcendència com per consignar un fet tal vegada aprofitable per aquells que convenirlos hi puga.

Per de moment podem consignar que'l verdader tipo ibèrich és lo dominant en la comarca, y, per tant, en ell no's troben representacions que recordin los caràcters que'ls etnògrafs consignen al tipo celta. En efecte, los cabells són negres, d'igual color los ulls, o quan menys molt foscos; lo tipo dominant és lo moreno. L'estatura, més que alta, és mitjana; la musculatura és apretada y ferma, notantse gran regularitat de ratlles en les faccions aixís en homes com en dones, y això fa que a moltes d'aquestes se'ls pot dir sense galanteria que són guapes o quan menys correctes.

Lo CARÀCTER és bondadós, molt religiós y un tant superstitiós, en termes que hi ha dones mitjanament instruides que creuen fermament en bruixes y apareguts; són

hospitalaris, deferents ab los forasters, treballadors incansables y molt amichs d'estalviar, de manera que en lo menjar són mòdichs y en lo trajo fugen de tota idea de luxo. Valents y soferts en tot temps, no'ls espanten caminades ni acobardeixen fadigues. Són de costums morigerades, honrats y actius com el que més. Un dato ho demostra per sí sòls, sense necessitat d'encomi. Les hortes y patis que moltes cases tenen en sa part de darrera no les separen parets ni destorb de cap mena, de manera que sembla una horta comuna de totes les cases d'una part de carrer; y may un vehí s'atreveix a pendre ni arrancar cap verdura del altre sense permís previ, y en cas de necessitarho y no ser possible de prompte avisarho, no manca may lo preu de la cosa apropiada.

En hostals y posades pesen davant del consumidor les viandes que demana, y segons lo pes just paga, no a capritxo del hostaler, com en altres parts; y si a pagès, o en casa solitaria, se fa gasto de grana o altra cosa, no és estrany que preguntí'l venedor a quant està desde l'últim mercat per deduir lo preu al consumidor, y ni tampoch és raro, si'l preu és poch determinable, deixarho a la conciencia y criteri del comprador.

No cerqueu en va si nostres antepassats foren de raça fenícia, gala, ibera o atlant o purament tursa o pelàsgica antiga, descendents de Cam y provinents del Asia menor: més aviat los usos y costums nos revelaràn per sí meteixos lo que difícilment se troba en los vells historiadors y cronistes.

En efecte, los típichs balls de la terra, ab son simbolisme, ab sa característica serietat, lo motiu de celebrar-se, y fins l'hora y lloch en que tenen efecte, recorden, sense gran esforç, una civilisació antiquíssima, un origen purament religiós; y si no vol buscarse en les dances dels sacerdots egipcis y hebreus al voltant del ara, no és atrevit atribuirho a les velles dances etrusques o pírriques, o, si's vol, als tursos o pelàsgichs primitius. La particularitat de que havem fet esment al parlar del *ballet de quatre*, çò és,

la d'aixecar en alt les dònes y la *camada* que fan els homes, recorden influències etrusques y gregues y es troba usat en l'illa de Cerdenya, en la Cerdanya y Roselló, com a record de raptcs y senyals de triomf (1).

Les sardanes o balls circulars, saltant y cantant, que al entorn de les fogates se fan en certes diades en lo Lluçanès, recorden aixís meteix lo culte al foc que'ls pobles asiàtics aportaren en llurs invasions a nostra terra, ja que aquelles races invasores tenien la costum o rito de congregarse per formar ses dances y entonar sos cants al entorn de grans fogates en lo solstici del istiu o del equinocci, com feyen els celtes o escites (2).

Altra circumstancia molt atendida per determinar la primitiva raça que poblà o invadí'l Lluçanès és la de que la dòna, com en los pobles d'origen cananeu, és considerada y guardada com la joia de la casa, viu retirada, son trajo és sever y quasi sempre negre, usant en los actes de cerimonia la caputxa de dit color, com les dònes de Cerdenya (3); a més, les dònes no treballen al camp, com en l'Empurdà y altres punts, lo que reconeix un origen ligur (4).

Tal vegada d'origen egipci o dels pelasgis tirrens podria buscarse la costum del *dinar de morts*, guardat en la montanya, y no menys que la típica colocació en filera dels concurrents al enterro, les voltes que's donen prop lo cadafalch mortuori mentres els sacerdots canten, record tot de les antigues dances funeraries, y la no menos atendida costum (ja quasi desapareguda) de tirar un grapat de terra damunt la caixa al colocala a la fossa.

(1) Pella: Obra citada, cap. III, part II.

(2) Wilkinson: *Manners and customs*, citat pel Sr. Pella, obra esmentada.

(3) Bresciani: *Costumi dell'isola di Sardegna*. Les dònes d'aqueixa illa vesteixen exactament com les del Urgell, y en molts punts, y entre ells la ciutat de l'Alguer, s'hi parla'l català; y en aquesta llengua és l'obreta de la *Doctrina Cristiana* pels noys y noyes de les escoles primaries.

(4) Pella: Idem, idem.

Si a l'etnografia deu atendres per indicar l'origen d'un poble o raça, apuntarem de nou que'l tipo físich de la gent lluçanesa és de tenir los ulls y cabells negres o molt foscos, lo color moreno clar, nas recte, regularitat en les faccions, musculatura enèrgica, estatura més alta que baixa; circumstancies que, segons opinió d'erudits escriptors, concorren en los representants de la raça camita, de que n'eren fills los sards, etruscos, fenicis, filisteus y egipcis primitius (1).

Altres restos d'antiquíssimes civilisacions nos revelen costums avuy dia encara en ús en la comarca que considerem. No direm si'ls *indo-europeus* (2) foren los primers en ensenyar als aborígens lo conreu de la terra, o si a ells foren deguts los primers solchs que s'obriren en lo terror lacetà, y si'ls blats y hortes que matisaren en son temps los llochs herms; y si foren los primers en desbrostar les espesses boscuries y embollats herbatges dels prats y de les serres, fent foragitar les feres que dominaven en les selves de vegetació gegantina, rebrots, tal vegada, de la flora terciaria, llençant en ells els nombrosos remats; més podrem atrevirnos a dir que si algun poble's pot atribuir la primera ensenyança de l'útil agricultura, característica en los llochs montanyesos, al poble indo-europeu, introductor en l'Europa primitiva dels conreus agrícols, pot atribuirse tant civilisadora influencia (3), aixís com lo caràcter pacífich, hospitalari y patriarcal que sols en la montanya's troben, ab lo noble esperit d'independencia, forts y durs per mantenirla, com eren los tracis, segons Avienus los califica. D'aquesta gent vingueren desde Narbona'ls ligurs, dits també elesices, gent fera, de baixa estatura y color moreno, ab cabell y ulls negres; gent dura y indo-

(1) Pella: Obra citada, cap. III, part III, pàg. 72.

(2) Branca aria procedent de la Persia y del Afganistan, de la raça de Jafet, que desde'ls Monts Urals penetrà en Europa pel nord, y a n'ells pertanyen els ibers, ligurs, bèbrices y cinetes, pobles d'origen traci.—Pella: Lloch citat.

(3) D'Arbois de Jubainville: *Les premiers habitants de l'Europe*, citat per Pella.

mable, prims, nervosos y no aficionats a l'ostentació y al luxó; gent soferta y feta a soportar tota lley de sofriments, avesats a durs treballs, vencedors de l'esquerpa naturala, als qui les dónes també ajuden en els quefers més penosos dels conreus del camp (1).

De tots aquets pobles que, com revingudes torrentades invadien les diferents comarques de la terra catalana, n'han quedat memories vivents exclusivament en lo tipo físich, en lo caràcter o geni y en certes costums agrícols; y fóra inútil en absolut cercar en altres monuments o records indicis de llur estada en la nostra patria.

Bé és cert que en lo Lluçanès no és com en les provincies vasques, en Galicia y altres comarques, y en lo meiteix Empurdà, en que les dónes treballen en lo camp, y quasi a n'elles se deuen los conreus de la terra; d'ahont se dedueix una tradició dels ibers y ligurs (2); més sí és lo cert que la dòna lluçanesa porta per complert tot lo treball domèstich y lo camp de sa activitat està en fer prosperar la casa, més sols dintre d'ella, com l'antiga muller dels pobles camites.

Vivent record de la gent indo-europea és la costum que havem citat ab motiu de les bodes: la de formarse en comitiva parents y amichs del nuvi, anar a casa de la nuvia, trucar a la porta, y després d'un diàlech cerimoniós entre'l cap de casa y els visitants, entrar aquets a la casa per demanar formalment la mà de la noya; no menys que la típica costum de colocar en la cama de la nuvia, un cop cavalca en enflocada mula, la virolada cama-lliga, símbol d'unió o record d'una cerimonia indo-europea o bé del matrimoni primitiu, no cristià sens dupte. Costum que no sols se troba en l'Empurdà y en lo Vallespir (no sent, per tant, exclusiva d'aquella comarca, com té entès l'erudit autor de sa Historia), sinó que viu en lo Lluçanès y en lo proper pla de Bages (3).

(1) Dionís Sícul, lib. V, cap. XXXIX.—Pella: *Historia del Ampurdán*, cap. IV.

(2) Pella: obra citada, cap. IV, part II.

(3) Argullol: *Costums del Pla de Bages*, conferencia dada en

Un origen no menys antich deu trobar-se en la costum de voler robar la núvia: tal vegada és un record dels temps primitius o de les primeres invasions dels pobles asiàtics; costum que's conserva en alguns pobles d'Europa y en l'interior de l'illa de Cuba, segons cita Pella en sa obra esmentada.

Si era la propietat dels indo-europeus *familiar* en son origen, o sia, no del individu, sinó de la col·lectivitat (1), algun com confós record d'això podria indicarnos, ja no per la desapareguda propietat comunal dels pobles mercès a absurdes lleys modernes, sinó per l'indicació que més amunt s'ha fet respecte del aspecte comú o quasi comú que en les hortes de les cases de Prats s'observa encara. No intentem dir que siga absolutament certa aquesta afirmació: és una particularitat que apuntem de passada y que tindrà o no un valor real. Igualment indicarem que tal vegada en lo montícol de Lluçà s'assentà, en los primers alhors de l'idea política o d'organissació social, un *clan*, o sia'l centre d'agregació de les famílies baix un règimen patriarcal, essent les migrades despulles del castell jurisdiccional que avuy mig amaga l'espessa vegetació que furga pels pedruscalls desfets lo que succehí al cercol de còdols ab que's coronaven los *clans*, ahont se venerava'l *lar* o divinitat protectora del país. Lo ser posats aquets llocs de superioritat religiosa-política en los petits serradets que dominaven la comarca, sent a la vegada fortalesa y sitjar, tot concorre en lo puig de Lluçà, en el que's diu pels naturals que hi ha soterranis ahont s'hi poden amagar els bous, indicant tal vegada l'existència d'antiquíssims depòsits ahont, segons Diodor Sicul, «tots los anys los celtíbers hi posaven la cullita comuna y es feya la distribució al poble». Tal vegada, donchs, en Lluçà trobarien els erudits lo que'ls gallechs diuen *castros*, que també's troben en los llocs dominats pels pobles d'origen ari.

l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques. Vegis *L'Excursionista*.

(1) Pella: Obra citada, cap. IV, part II.

Confoses les gents aborígenes ab los pobles invasors, arrelant una civilitació purament montanyesa, y vivint una vida agrícola y pastoril, pochs fets sabriem esbrinar dintre la gran fosquetat que regna en aquelles apartadíssimes èpoques. Les costums ja no diuen res desde l'època de la llarga dominació dels indo-europeus, fins al moment que l'història escrita ja parla de fets, guerres y disturbis propis de pobles avançats. Si les costums agrícoles indiquen la presència dels indo-europeus, l'esperit indòmit, batallador, sempre disposat a la guerra que en moltes ocasions caracterisa als fills de la muntanya, tal vegada a l'invasió formidable dels ligurs (cinch sigles abans de J. C.) podria atribuirse, no menys que certs tipus forçuts y revinguts com centenaries alzines, baixos, nervosos, àgils, lleugers y sobris, de que'n queden exemplars en la muntanya.

Tal vegada les formidables invasions lligur, escita y celta no penetraren molt en l'interior de nostra patria, quan en los primers anys del segle V abans de J. C. entrà en los dominis de l'Indigecia pels Pireneus orientals (1), extenentse més aviat per la part de lo que després fou Aragó y Andalusia, deixant que'ls pobladors del cor de Catalunya gaudissin de la pau y independència baix l'abrich de sos penyals y feréstegues boscuries, ja que d'aquells pobles quasi res queda com a esborrada memoria en los usos, costums y tradicions.

Tampoch és presumible que'ls focenchs marsellesos, traficants y gent de mar, passessin més enllà de les terres baixes de marina; y si en elles han quedat vestigis claríssims de llur dominació y llarga estada, en va'ls cercariem en les valls y montanyams de les comarques pirenenques.

No altrement pot dirse respecte a la gent cartaginesa, qual domini en tota l'Iberia clarament ne parlen les velles històries, per quan gent del interior de Catalunya figura en les guerres d'Amílcar, com ja s'ha vist al parlar de l'antiga regió lacetana.

(1) Pella: Obra citada, cap. IV.

De l'invasió dels galo-celtes en la comarca lluçanesa, allà pel segle IV abans de J. C., pot venir recordada per la costum que s'ha esmentat, çò és, que en lo solemne acte del enterrament lo cap del dol tira un grapat de terra damunt la caixa, acte que's verifica en los pobles d'origen galo-celta, o druidichs, com també se solen dir, segons M. Tocqueville en sa obra *Costums druidiques* (1). A més d'aqueixa particularitat, indica un rastre de semblant raça lo caràcter belicós, valent y amatents a pendre part en totes les lluites de desde'l sigle XVIII a les últimes guerres civils.

Per últim, l'afició als colors foscos, ja que en lo Lluçanès s'usa la gorra musca, la caputxa negra, lo gambeto també negre, y lo trajo de cordillats o velluts negres o de color d'oli fosc, nos fan indicar, per lo que valer puga, que'ls celtíbers, segons Dionís Sícul, usaven vestiments negres o de colors apagats (2).

III

Idea històrica. Epoca dels comtes-reys. Edat Mitjana. Senyors de la comarca. Epoca moderna. Guerres de successió. Fets notables. Guerra de l'Independencia.

Acabem ja aquesta part del present treball, en que sols de passada's fan indicacions tal vegada aprofitables per qui, ab més títols que nosaltres, puga esbrinar millor los tresors escampats per nostres comarques de la montanya, exposant alguns fets històrichs.

Havem vist al principi que'l Lluçanès, com a comarca natural y històrica, renaixeria en l'època en que'l primer comte independent de la Marca lliurà del domini alarb l'alta montanya y la regió central de Catalunya; recor-

(1) Devem aquest dato a nostre dfiunt amic M. J. Damàs Calvet.

(2) Pella: Obra citada, cap. VIII.

dantnos en aquella llunyana centuria'l bon cronista Feliu a un noble senyor de Lluçà, al que seria confiada la defensa del territori o de la *aprehensió* que ab los naturals faria del meteix, bastint en lo cim del cònich turó, aprofitantse, tal vegada, dels pedruscalls del *clan* primitiu, lo castell quals enderrochs avuy subsisteixen, perdent de dia en dia les poques despulles de sa guerrera vestidura.

Impossible és determinar si en los primers dies de la població de Catalunya per les races primitives, s'establí en la comarca que estudiem algun aplech de cabanes, o una estació *lacustre*, establertes en mig de les llacunes que originariament omplien molts indrets, lliures dels immensos abetars y pinedes dels primers temps; o si'ls aborígenes o homes autòctons s'establiren en lo pla que domina'l turó de Lluçà, tenint alçat son *clan* en lo cim ahont s'esmicolen les tristes despulles del castell.

En los temps històrichs, o sia mentres Cartago y Roma feren camp de llurs gestes nostra terra, havem vist més amunt que'l Lluçanès corresponia a l'extesa regió *lacetana*, dintre de l'Iberia citerior y de la Tarraconense, recordantnos César en ses memorables obres (1) una primitiva divisió territorial determinada pels quatre consells dels ausetans, dels lacetans, dels ilercaons y dels cossetans, que'l felicitaren per ses conquestes, lo que sembla indicar l'existència de ben senyalades comarques ab un govern primitiu.

Cal conjecturar que, malgrat la caiguda del domini romà, subsistirien, quan menys tradicionalment, les divisions originaries que establiren los indígenes; y si bé al apoderarse'ls goths de la nostra terra ho feren de tal manera y ab tant considerable nombre que per *terra de goths* (Gotholaunia) fou coneguda, no obstant, lo que era y és encara natural subsistí, o sien les divisions imposades per la meteixa topografia.

Posteriorment, quan los alarbs y franchs s'ensenyoriren de les valls, conques y montanyes catalanes, ben segur

(1) Bofarull: *Historia*, vol. I, pàg. 87.

que les divisions territorials primitives sols les conservaria l'invariable naturalesa, quedant en la memoria dels naturals los noms d'aquelles; de manera que és precis venir a temps relativament moderns per trobar lo nom y demarcació que avuy porta'l terreno estudiat per nosaltres. Durant aqueixos temps és ben sabut que ab lo nom de *Marca Hispànica*, o frontera de la Septimania, era coneguda la nostra patria, convertida pels carlovingis en un dels comtats del regne aquità, elevat a marquesat de la Gothia en los últims temps del domini franch (any 865), sent son comte lo noble Suniofred, que també ho era d'Urgell, Cerdanya, Pallars y Ribagorça.

Podriem reconèixer en aqueixes centuries, com a divisió del territori, los tres comtats, erigits per Lluís lo Pia-dós, de Barcelona, de Girona y d'Ausona, posant al govern d'aquest últim, en qui hi venia comprès lo Lluçanès, lo Bergadà y lo Manresà, al comte Borrell. Més com siga que allavors Catalunya no havia lograt encara l'independencia, per la que treballaven ab constants afanys los naturals, no pot afirmar-se res referent al particular. Es precis venir a l'època gloriosa en que'l primer Wifred feu renai-xer lliure de senyorijs forasters l'antiga nacionalitat catalana.

D'aqueix temps, o sia del 938, correspon referir la veritable divisió de Catalunya, mestressa de sí meteixa y senyora sobirana d'aquestes terres vigilades pels superbs Canigó, Puigmal y Maladeta (1).

Onze comtats (2), o sien los *Barchinonense*, *Ausonense*, *Orgellitanense*, *Cerdaniense*, *Conflentino*, *Rosilionense*, *Empuritanense*, *Petralatense*, *Bisuldunense*, *Gerundense* y *Berchitano*, componien la Catalunya dels Vifreds, Sunia-

(1) Bofarull: Obra citada, vol. II, pàgs. 98, 130 y 214; y *Marca Hispànica*, document número XVI.

(2) La divisió que suposen los cronistes dels sigles XVII y XVIII en nou comtats y altres tants viscomtats, nobles, vervessors y baronies, fundantse en la vinguda d'Otger y los nou barons de la Fama, són follies més entretingudes y poètiques que històriques, segons demostra l'historiador crítich de Catalunya en sa última obra.

ris y Berenguers, senyors soberans de nostra vella patria.

Lo Lluçanès, durant aquets sigles, formà part del comtat ausonench, en l'època de son primer comte carlovingi Borrell (sigle IX), entrant després, en lo sigle X, a formar part del rich patrimoni que Vifred I llegà a sos fills, en quins s'uniren los comtats abans citats y lo de Pallars, és dir, tota la Catalunya fins les fronteres de Prades y Ciurana, dominades encara pels moros.

Miró, comte de Cerdanya, de Conflent, de Besalú y del pago *Berchitano*, fou en aquella centuria'l senyor de la comarca que considerem, venint compresa aquesta, desde aqueixa època, en la baronia de Lluçà, quin primer senyor feudal lo cita en Feliu de la Penya ab lo nom de *Pere de Lluçà*.

Per la successiva unió dels dits comtats a la Casa de Barcelona, trobem que'l Lluçanès constituí desde'l sigle XI un de tants feus reals, possehits posteriorment per les nobles cases de Pinós y de Peguera, fins a l'incorporació que a últims del sigle XV se feu a la regia corona de tantes jurisdiccions y feus senyoriaus que existien a Catalunya.

En temps de Pere III d'Aragó (1276 a 85) constituí la comarca que estudiem una de les tres sub-vegueries en que estava dividida la de Manresa (comprenent Berga, Manresa y lo Lluçanès), venint ab tal denominació compresa en lo cens que ordenà fer Pere IV en les Corts de Cervera del any 1359 (1).

Durant molts sigles, o sia desde'l XIII al passat, tenim consignada la sots-vegueria del Lluçanès, continuada aquesta comarca ab igual denominació en lo *Mapa de la nova divisió geogràfica de Catalunya*, de Joseph Aparici, del 1770; y en les variacions administratives de nostre temps ha correspost al corregiment de Manresa, y és avuy part de la provincia de Barcelona y del partit judicial de Vich, Berga y Manresa, alguns dels pobles que constitueixen la comarca històrica.

(1) Colección de documentos inéditos del Archivo general de la Corona de Aragón, vol. XII.

Inútil fóra que durant los gloriosos regnats de la casa barcelonesa y de la gran corona catalano-aragonesa cerquessim noves històriques especials de la comarca que considerem. Conegut és de tothom que, lograda y assegurada l'independencia de la terra catalana y netejada de tota dominació estranya, l'activitat guerrera propia d'aquelles centuries no restà quieta y adormida damunt dels llo-rers lograts en la reconquesta del terror català, sinó que s'extengué per fóra'ls límits del Pireneu, del Ebre y del mar, fites massa estretes pels que havien nascut lluitant. Aixís és que si llegim en les velles cròniques al costat dels Berenguers, Peres y Jaumes d'Aragó, y en los fets d'armes de Tarragona, Murcia, Mallorca, Andalusia, Rosselló, Provença, Pisa, Gènova, Nàpols y Grecia, als Pinós, Marlés, Olozt y Pegueras, en los noms d'aquets ilustres capdills hi deurem esmentar també los dels fidels lluçanesos, compartint ab son natural senyor les glorioses gestes y penosos afanys conquistats en les grans batalles de la patria.

Es precis, donchs, venir a temps relativament moderns per veure figurar lo Lluçanès ja no sent ajuda de son baró feudal y refundint en aquet sos fets, sinó obrant pel bé y honor de Catalunya ab complerta independencia y iniciativa de ses viles y pobles despullats del jou senyorial.

D'igual manera que en los primers dies de sa historia lluitaren los lacetans contra les dominacions estrangeres al noble crit d'independencia representat per Indibil y Mandoni, en les últimes planes de la gloriosa historia de Catalunya també'ls veyem figurar, no desmereixent de son antich valor, en los postrimers esforços per defensar los drets y les llibertats de la terra, conculcats per la cort castellana, dominada pel Comte-Duch d'Olivares, y destruïts per l'afrancesada política de Felip V.

En les desastroses guerres contra la gent de Felip IV y en la de Successió figura'l Lluçanès ab part principalíssima, y sempre al costat de la bona causa, malgrat les vexacions de tota mena ab que'ls enemichs y traidors afligiren la fidelíssima comarca. En ella nasqué'l partit dels *viga-*

tans en contra'l dels *botiflers*, desnaturalisats fills de sa patria; los lluçanesos foren los primers en afrontar les armes dels butxins de Catalunya en lo Congost; ells incitaren les ires castellanes fins lo punt de lograr l'incendi de les viles y pobles lluçanesos; ells, en fi, si foren los primers en sostenir los drets de la terra, foren també los últims en doblegarse sota'l jou del més fort.

Durant los tristos aconteixements del començ del regnat de Felip V, en que's consumà l'obra començada pels reys de raça castellana, y mentres dintre'ls murs de la capital del Principat se defensaven les agonitzants llibertats de la patria, lo Lluçanès, sempre fidel a la causa catalana, no sols fou la comarca que primerament s'alçà en armes contra'ls soldats de Castella (1), sinó que també, com en los primers albors de l'història, en los serrats y valls lluçanesos se mantingué sempre viu l'ardor bèlich contra'ls enemics de Catalunya. Llegiu, si no, la correspondència que l'il·lustre Marquès de Poal dirigia constantment als egregis y molt savis concellers de Barcelona y als excelentíssims diputats del General o Diputació, donantlos compte dels moviments de les tropes catalanes, de ses victòries, de ses marxes y de ses penalitats, y totes o quasi totes són fetxades en algun dels pobles que componien lo Lluçanès; de manera que en ell deu localisarse'l centre d'operacions en aquella tant gloriosa com desdixada guerra.

En la convocació dels Braços Generals, feta en crida de 20 de Juny de 1730, y que's reuní en lo palau de la Diputació'l dia 30 dels propis mes y any per tractar de la guerra, veyem que hi concorregué, en representació del Lluçanès, Joan Gonfaus, síndich de la comarca; y podem afirmar en quin sentit estaria'l representant d'ella quan a primers del següent any lo governador de Cardona, D. Manel Desvalls, comunica als concellers de Barcelona

(1) Carta del Marquès del Poal, quefe dels catalans, dirigida als Concellers de Barcelona. Vegis la notable obra del reverent doctor mossèn Bruguera.

que «després de sis mesos d'insoportables treballs, prengué'l Lluçanès les armes contra l'enemich, rendint en Balsareny als dos batallons del regiment d'infanteria de León», per qual fet lo Comte de Montemar, capdill de les tropes castellanès, tingué «lo designe,—continua la carta,—de cremar enterament lo Lluçanès», com ja ho féu ab les viles de Caldes de Montbuy, Moyà, Sallent, tota la Ribera, Salada y altres llochs, en càstich de sa fidelitat a la patria y en justíssima defensa de ses llars, creencies y honres maltractades.

Lo venjatiu Montemar, a qui tant li deuria plaure la farum de sanch catalana y tant lo divertiria l'horrible espectacle de la crema dels pobles, se dirigí a Gironella, abans d'entrar a la castellanisada Berga, creyent que del Lluçanès n'havia convertit ja sa soldadesca en fumejant braser de cendres; y com no fos aixís encara, «*isqué Montemar de Berga, y sabent que lo esperava,*—diu lo Marquès de Poal,—*a l'entrada del Lluçanès, no s'atreví a embestirme, y entrant en dit Lluçanès per altre camí* (ab lo qual demostrà'l quefe castellà tanta cobardia com crueltat), *cremà Prats de Lluçanès, Oristà y Sant Feliu Saserra*». A Perafita l'esperaven los lluçanesos comanats pel dit Marquès del Poal, per venjarse de les malvestats comeses per Montemar, que, «*sens reverenciar los temples de Déu, ni lo SS. Sagrament, ni privilegiar les dònes*», aixís entenia defensar la causa del net de Lluís XIV; més tampoch s'atreví a escomètrels y se dirigí a Vich desde Olost.

Llarga fóra la relació si intentessim detallar los fets d'armes dels lluçanesos en la guerra a que'ns referim. A nostre intent n'hi ha prou ab lo citat; més abans de donar per termenat aquet calamitós període històrich recordarem que alguns paisans del Lluçanès, units ab lo somatent de Vich, ja al 5 d'Agost de 1705 vanceren, com ja s'ha dit, les tropes castellanès en lo Congost, essent manats aquells ardots catalans per un tal Puig de Perafita, y desde aquell fet nasqueren los partits dels *vigatans* (los fidels a la causa catalana) y *botiflers* (los amichs de la causa castellana).

En lo meteix sigle (1793) veyem als lluçanesos posarse al costat de l'amençada monarquia contra la república francesa en les guerres que's sostingueren a Catalunya, servint en una companyia de miquelets comanada per l'estudiant de Prats dit Marià Comes y per son tinent Marnel Cirera, los quals no retornaren a llurs cases fins feta la pau de Basilea.

Y, per últim, en la guerra de l'Independencia, en aquesta postrimera pàgina de gloria de l'història de nostra patria, si bé'l Lluçanès no fou atormentat pels invasors, a causa tal vegada de les males condicions topogràfiques que'l país li oferia, no obstant, los lluçanesos no's tancaren en lo fret egoisme, sinó que ab los de Sellent, Sampedor, Moyà, Artés, Castelltersol, Monistrol de Montserrat, Balsareny, Avinyó, Gayà, Horta, Estany, Ferrerons, Rajadell y Guardiola, és dir, gran part dels pobles de l'antiga Lacetania, s'uneixen los del Lluçanès; y en l'immortal fet del Bruch, si Sampedor se gloria ab los 100 ardits companys de Joseph Vinyes, y Sellent ab los 63 capitanejats per mossèn Antoni Foll, rector de la vila, Prats de Lluçanès s'enorgulleix ab los seus 80 del somatent comanats pels pradenchs en Joseph Roca y en Joseph Font.

Saludem la gloria més llegendària del Lluçanès, aquell ser verdaderament sobrenatural, com exclama l'historiador de la guerra de l'Independencia en nostre Principat (1); aquell jove, quasi noy, que ab uns quants valents com ell omple'ls anys d'aquella gegantina lluita ab fets llegendaris, ara destruint una columna imperial prop l'Hospitalet (2), ara ab sols 40 homes venent la guardia de la fortificada ermita de Sant Pere Màrtir, ara assaltant ab 9 húsars una tronera en la Creu Coberta, ara obligant a fugir de Sant Boy a la guarnició francesa, ara rebutjantla de Martorell, salvant aixís una companyia de soldats espanyols; ara deturant l'ardor del enemich davant de Va-

(1) En Adolf Blanch: *Historia de la guerra de la Independencia en el antiguo Principado* (Barcelona, Estampa de Tomàs Gorchs, 1861).

(2) Obra citada, pàg. 338, vol. I.

llirana, ara sostenint valerosa retirada en Santa Creu d'Ordal, ara atormentant en la Granada y Vilafranca les tropes de Macdonald, o obligant a retirar-se vergonyosament a sa presència les columnes imperials davant de Sant Andreu y de Santa Coloma. Formen lo pedestal de sa gloriosa carrera d'armes l'acció de Cambrils, la de Pallejà, la de Martorell, Collbató y barranch de les Caparques, Molins de Rey, Puiggraciós, Mataró, Vilanova, en la Costa, y tantes y tantes altres que com llarga garlanda de llorer s'extén en la via militar del hèroe de nostra independència.

Nos referim al tinent general dels exèrcits espanyols, en Joseph Manso, qual breçol no ressonà per cert en luxoses cambres de palau aristocràtic, quals primers anys de sa juvenesa no s'escorregueren certament entre'ls jochs y manyagueries dels fills de *casa rica*, no: nascut a Borredà, d'una humil familia de pagesos, se'l troba ja molt jove servint com a fadrí en lo *Molí Nou*, situat al peu de la costa de Prats de Lluçanès.

De fadrí del *Molí Nou* passà en Manso a un altre molí situat en lo pla de Barcelona, y trobant-se en aquesta ciutat un soldat francès li pegà una bofetada, de qual afront jurà venjarsen. Encesa la guerra contra Napoleon, retorna Manso a Borredà, son poble natal, allista uns quants joves ardits y senten plaça de miquelets en lo batalló que tenia organísat D. Marià Puig, militar retirat a Prats, formant un centenar de decidits combatents, de qual força fou en Manso nombrat tinent, y sub-tinent D. Anton Fumanya y Puig (1).

Durant la guerra la vila de Prats no desatengué als miquelets que fòra del seu país ajudaven a llurs germans en la santa obra de l'independència; de manera que trobem la llista que en 1808 se formà entre'ls més richs de dita vila per mantenir aquelles tropes (2).

(1) Aquets datos los devem a D. Joan Piniella, contemporani dels personatges y fets que's deixen apuntats.

(2) D. Manel Piniella (fill del anterior) nos facilità la llista original, obrant en l'arxiu del Ajuntament.

No acaba ab en Manso la llegítima representació del valor indomable dels lluçanesos y de sos fets, que, més que rigurosament històrichs, semblen rondalles filles de l'imaginació popular.

Un contemporani ha contat al autor de les presents ratlles lo següent episodi, ab lo qual terminarem aquesta part del present treball. Un tal Planas, conegut pel *Tirarrit*, vehí de Prats, que, mogut per l'exemple de sos germans, s'allistà ab en Manso per *matar francesos*, se trobava en certa ocasió davant d'un campament enemich, en mig del que, plantada en terra, hi tremolava una bandera imperial.

Vèurela lo *Tirarrit* y acudirli'l pensament, atrevit y temerari, d'anarla a pendre, fou cosa d'un moment. Comunicà l'idea a un company seu, y, per més que aquet volgué ferlo desistir d'ella, fou en va. Apreta a corre lo Planas, entra com un esperitat en lo campament, agafa la bandera y fuig més depressa que'l vent. Al adonàrsen los descuidats francesos d'un acte tant sorprenent, disparen una pluja de bales contra'l Planas, portador de la bandera; a un centinella que'l detura'l tomba en terra d'una punyalada; logra traspasar la línea enemiga, y mal ferit, però abraçat ab la bandera, cau entre sos paisans, aterrats d'admiració davant de tant heroisme.

Res direm dels fets ocorreguts en la comarca després de la guerra del any 8: les lluites civils de nostre temps han escullit aquelles valls, fondals y serres per teatre de combats, sorpreses y desgracies; y los camps, que abans ho foren de gloria, los han convertit aquelles en immens cementiri de germans, que morien ab l'odi al cor tot anyorant la santa pau de llurs cases.

II

EXCURSIONS PER LA COMARCA DEL LLUÇANÈS

I

OLOST.—LLUÇÀ.—LA QUART.—LA PORTELLA

REUNITS en lo bon matí del 28 de Maig del any 1882 los Srs. Aulestia, Gich, Vergés, Santos y el suscrit, prengueren el camí de ferro que'ls dugué a la ciutat de Vich, hont tingueren el gust d'encaixar ab los socis delegats Srs. Serra y Campdelacreu y Francisco de P. Masferrer.

Ab recansa preniem comiat de nostres amables consoci, deixant a mitja tarde la ciutat de Vich (3'45) per dirigitirnos a fer nit a Olost (4 hores de distancia).

Se prengué'l camí carreter de Berga, en direcció al ponent, traspasantse la via-fèrrea de Sant Joan de les Abadesses, y deixades les últimes cases d'un petit arrabal, als 15 minuts, y a la dreta del camí, se visità la típica capella de Sant Sist, de la que'n diu l'erudit cronista vigatà:

«S'aixeca aislada aquesta capella, si no rica per sos minuciosos treballs, notable per sa antiguetat y per ser d'un estil bisantí pur. En aquell grupo de pedres negrenques, al costat del qual hi està immoble una baixa y severa torra emmarletada, res hi trobarà tal vegada un observador superficial, malgrat de ser un petit emperò delicat tipo de l'arquitectura de son gènere; iglesia baixa, ombrívola, misteriosa, impenetrable, simbòlica, en sa única finestra en forma de creu; en una paraula, *bisantina* (1). S'ignora qui y en quin any s'aixecà aquesta capella, que és probable existís molt abans del 1137, en que comença a sonar son nom en documents que la suposen anterior. Enfront, y a alguna distancia de la capella de Sant Sist, s'ovira la de Sant Llorenç, bisantina com l'anterior y fundada abans del 1088» (2).

Tornàrem a emprendre'l camí, extenentse la vista per l'ufanosa plana rublerta de verdejants conreus, limitant l'espai, a la part del mig-jorn, la grandiosa mole del Montseny, daurada aleshores pels ponentins raigs del sol, mentres a nostre davant tancaven l'horitzó les cendroses serres de Còdols Blancs y de Gurb. La calmosa ciutat, a la que deixavem enrera, nos enviava de tant en tant lo perdut sò d'alguna campana de sos nombrosos temples, com un místich *a reveure* als excursionistes.

Aviat se deixà enrera la plana vigatana, quals últims pobles, per aquest indret, són els agrícols llogarets de Senfores y de la Guixa (a 502 metres). Com fugint de la soletat que regna en els serrats de Sant Bertomeu del Grau y de Gurb, y de les desertes encontrades del puig de Sant Sebastià, Sant Salvador y serres del Valquer, s'apleguen en curt espai algunes pagesies (3) que's troben, unes, al peu del camí, y altres s'oviren enfilades arreu en els serrats davancers a les montanyes-murallals del Lluçanès.

(1) Visitada per l'Associació. Vol. II de les *Memorias*.

(2) *Guia-Cicerone de Barcelona á Vich*, 1877.

(3) Can Fontcuberta, Coll d'Asés, Can Capdell (hostal), lo *Cel*, lo *Purgatori* y l'*Infern*, lo Franch, Can Roura, y altres.

L'aspecte del camí, malgrat haver deixat la plana, no és gayre atractivol, degut a la poca vegetació florestal, y més especialment per lo melangiós to blanch-cendrós dels serrats que l'encongeixen, privant a la vista d'escaparse per l'espai. A cosa d'una hora de caminar desde la ciutat que deixavem enrera, muda per complert l'aspecte del paisatge, si bé sense exteses perspectives, més agradable que no'l recorregut fins aleshores. En efecte, en una de les revoltes del camí's desplega a la vista'l cònic puig de Sant Sebastià (1), desde hont s'ovira al lluny la vella Ausa, qual polçosa silueta destaca en mig de la plana, ribetejada per les salzaredes que vesteixen les deve-ses del Gurri y del Meder, vigilant los conreus de regadiu que al peu de la vessant SE. s'extenen.

Bentost se troba'l llogaret de Sant Joan de Galí (2), com roig remat boví que pastura en els prats y sota l'ombra de les pollancredes del Meder. Un pontarró de rústega pedra damunt lo rieral dóna ingrés al poble, pel que passàrem sense deturarnos, entrant desseguida en la conca de la *Riera Salada* (3). A la dreta tanquen tot espai los denudats turons margo-guixosos de Gurb, semblant arrestellats munts de cendres fondament solcats per l'acció de les aigües de l'època neozoica, y ahont, si la vegetació és apenes representada, en cambi gran riquesa de fòssils de l'època terciaria donen camp d'estudi al paleontòlech. A la banda oposada les altes parets grises de la serra de Sant Sebastià, vestides de vegetació, limiten lo serpentejant curs de les guixoses aigües de la riera, poch abundants comunment, permetent que son gual siga'l camí de comunicació entre la Plana y les encontrades lluçaneses (4). Aquet meteix seguirem els excursionistes, y no'ns dolgué, per quan, a mida que'ns endinzàrem en ell, la naturalesa anà desplegant son inacabable luxó de belleses. Esplèndi-

(1) Ermita y Can Botey en lo cim.

(2) Una hora y mitja desde Vich.

(3) Los del país l'anomenen Font Salada.

(4) A més d'aquet camí de ferradura hi ha la carretera de Vich a Prats que passa per Sant Bertomeu del Grau.

des rouredes vesteixen per complert les sobtades vessants de les montanyes; en les clotades fosques bagues de pins omplen de misteri sa feréstega soletat, mentres en les vores del rieral gentils pollancredes y albers, com vols de papellones blanques, acompanyen ab sa remor la melangiosa cantarella de les fontanes. Entona d'un modo meravellós entre tanta ufana y verdor la negrosa casa dita *Can Cassola*, que a la dreta del camí's troba, respirant tota ella una rusticitat encantadora, a la que fan llunyana companyia'l *Molí de Valencia* (dreta), lo *Molí de les Pujades* y més amunt lo gran casal d'aquet nom, tipo de les cases pairals de nostra montanya. Al peu de la costa's troba l'hostal de Fontsalada (a 2 hores de Vich), ahont se sol reposar pels vianants, convidats no tant pel cansament com per lo apacible del lloch. Volten la casa les hortes y acompanyen sa soletat los remors de l'aigua y de les arbredes que té properes, no menys que la poesia que en lo dit siti s'hi respira. Segons se diu, en aquell indret existeixen unes salines, de que s'en aprofiten los de l'encontrada, les que han donat nom al rieral.

Reprenguerem la marxa, després d'una curta estada, cobrant dalit per pujar la costa. (En aquest indret hi ha una drecera, que passa per dalt de la casa-hostal esmentat, que surt damunt de la carena de la serra.) A mesura que's deixa l'enclotada riera'l panorama va desplegant pausadament ses belleses, esclatant de sopte aquestes en sent al pla de Sant Julià, y no molt lluny de casa *Bonallots*, al capdamunt de la pujada. Desde aquet punt, y abans de baixar la vessant oposada, no hi ha prou vista per abarcar d'un cop l'amplíssim panorama. Més properes a l'esquerra les fosques serralades de Valquer y Fontfreda alcen llurs caps atapahits d'embullades pinedes, com cabelleres encrespades per les ratjes del vent, mentres a la dreta s'oviren los plans de Sant Julià Sasorba, ab la rústega parroquia, y en l'ombrívol fondal, Vilatortella, pagesia solitaria com perduda en aquelles encontrades. Seguint lo camí planejant se troba aviat la *plaça Balladora* (3 hores desde Vich), lloch de repòs pels afadigats via-

nants y ahont se gosa de la més bella vista de tot lo camí. Aquell pla pren lo nom abans dit perquè, en sent en tal punt, era vella costum per la gent del país ballarhi una tanda del alegre contrapàs. Desde ell s'esplaya'l panorama a una incalculable distancia. Per damunt les serres de Sant Bertomeu del Grau, a la dreita (883 metres sobre'l nivell del mar), s'oviren los últims confins de la xamosa Plana vigatana donantse la mà ab les misterioses Guilleries, les que sembla regalen a n'aquella les sobres de ses belleses, tancada per la mole immensa del Monseny y les Agudes, que aleshores s'envolcallaven entre blavoses glaces de núvols precursors de les ombres, y pels titànichs marlets del Grau d'Olot, com muralles d'una ciutat de gegants, que també s'abrigaven entre les primeres foscors de la nit, y com professó d'endolades fantasmes abrigades per les boires del Ter, s'oviren retallant en lo plomiench espay los pichs del Collçacabra, Bellmunt, Vidrà y Coll de Bracons.

Embadalits anavem contemplant tant soperb espectacle, dominats per complert per sa imponent majestat, quan al esser en lo solitari serrat *dels Lladres* l'espectacle se féu més fascinator. Destacantse enèrgicament damunt l'espay, pintat ab tons groguenchs-vermellosos, s'oviren llençarse al horitzó los macisos del Puigmal y sos germans lo cònich Rus, los penyals de Pedraforca y los agantats monts de Peguera y de Queralt, vestits de blavosos y moradenchs colors, retallant llurs siluetes superbes com formidables murallals d'una ciutat fabulosa; y sobresortint per damunt les suaus ratlles de les serres de Pinós y de la Guardia, entre les que hi reposen los pobles lluçanesos, s'oviren en los últims confins ponentins los pichs que vigilen los llochs de la Sagarra y los que'l vell Segre anima. Blavoses boires com fumisseles suraven peresosa-ment damunt la clotada de casa *Miquela* (a la dreita), apenes visible ja per recatarla les ombres de l'hora baixa. Acompanyats de la calma y misteri que ella imprimeix a la naturalesa en los dolços moments que precedeixen al domini de la fosca, baixàrem als ubachs de Fontcanaleta,

rica fontana que, tot planyent sa soletat, canta en un amagat embull de verdisses al fons de la vall, que comprimeixen les altes vessants de la montanya de Sant Salvador de Serradellops, vestides de velles boscuries de pins negres y revingudes rouredes. Passat que haviem lo solitari pla del serrat *dels Lladres*, d'ahont la casa més propera hi dista per lo menys una hora, com és la de Sant Salvador, antiga sufragania d'Olost, baixàrem per la *Costa roja*, ovirantse apenes, per quan lo crepúscol del cap-vespre ja ho envollcallava tot, los plans d'Olost ab sos verdejants conreus y hortes que rega la riera; més enllà, en un turó, lo petit llogaret de Santa Creu de Jutglars, compost d'un curt nombre de cases, y més al lluny, tot just blanquejant, lo poble de Perafita, extenentse com foscos murs les serres de Prats y de Lluçà, que tanquen la poètica comarca del Lluçanès. A poch d'haver ovirat a l'esquerra, més enllà del camí, *Can Xisclàs* o *Xiscàs*, se passà'l gual de la riera d'Olost, entrant a n'aquet poble al bell punt en que'l seny de les hores saludà als excursionistes donantlos la benvinguda ab un melancòlich toch, qual eco's perdé entre'ls confosos remors de la nit. Eren les 8'20 minuts.

Al sortir de Vich (altura 490 metres) pujàrem fins Sant Joan de Galí 35 metres (1), sense comptar los diferents desnivells que entre abdues poblacions se salven, traspasantse les linies hipsomètriques de 500, 600 y 700 metres (2) fins a Olost, que se li assignen 566 metres.

Lo sistema orogràfic, en aquesta primera jornada de l'excursió, ve representat per les montanyes que constitueixen la divisoria entre'l Ter y lo Llobregat, o sia la serra de *Còdols Blancs*, que separa la plana de Vich de l'ondulada comarca lluçanesa, a qual serrat dona nom un afluent del Llobregat (3); les de *Sant Bertomeu del Grau* y *Gurb*, *Pla de Sant Salvador* y montanyam de *Valquer*; les

(1) Altura de 525 metres (segons los datos de la Memoria del mapa geològich dels autors citats).

(2) Mapa hipsomètrich de la provincia, en l'obra y autors mentats.

(3) Vegis dita Memoria, pàg. 75.

que divideixen les petites conques del Sarrens ab la del Gurri (afluent del Ter) y de la riera Salada ab la del Meder (tributari del dit Gurri) (1), no menys que les estribacions petites formades pel puig de Sant Sebastià, que separa la *riera Salada* de la de Sentfores (afluent del Meder), que s'enllaça ab la gran divisoria del *Valquer* (2).

Lo terror trepitjat, si crida l'esment del viatger per sa riquesa florestal y abundant florida, no ho fa menys al geòlech, puix que en abundancia's trobarà «les arenisques, les margues y els conglomerats de coloració rogenca, carregats d'elements calços, adquirint gran predomini les margues roges desde'l pla de Sant Salvador per avall, d'ahont li prové'l nom de *Costa roja*, la que baixa fins la conca del rieral d'Olost, oferint l'estratificació del trajecte recorrent una serie d'ondulacions, decantantse al oest desde la serra de Prats fins la *riera Salada*, y notantse, per fi, que sota'ls conglomerats que tanquen l'estreta vall d'aquesta riera apareixen ben caracterisats los guixos corresponents al tram numulítich inferior, sobreposats a les margues blaves de la plana de Vich» (3).

Mercès a una carta que'ns proporcionà'l digne soci delegat a Vich Sr. Masferrer (D. Francisco de P.), diputat pel districte, endreçada a D. Joseph Posa, aquet y ses amables esposa y filles reberen als excursionistes ab la més exquisida amabilitat; y malgrat l'hora intempestiva de l'arribada, trobaren un hostatge may imaginat en aquell rústech poble de montanya. La familia Posa se féu mereixedora de la més ferma gratitut, y ab gust consignem nostre reconeixement, no tant en satisfacció de tant simpàtica familia com per fer esment del antich esperit d'hospitalitat, encara vivent en la montanya. Nostra primera entrada al Lluçanès no pogué pas esser més agradable.

Santa Maria d'Olost és lo primer poble que's troba en

(1) Llocs citats.

(2) Los del país l'anomenen la serra de *Buqués*, ab altres denominacions especials, segons los indrets de la meteixa.

(3) Dita Memoria, secció 2.^a

l'antich camí real de Vich a Berga, que creua de part a part lo Lluçanès, de SE. a NE. L'aspecte de la població és, en general, rònech; en moltes de ses cases se veu en lo llindar la data del 1600 y 1700; algunes són de l'anterior centuria, caracterisantes lo típich adovellat, escassejant los edificis de moderna construcció. L'iglesia parroquial, reconstruida en aquet sigle, és bastant espayosa, d'una sola nau y ab capelles laterals, y sa senzilla fatxada, en vies de restauració, se troba flanquejada per dos esbeltes torres-campanar. Cap més edifici compta que mereixi l'esment, com no sia'l vell castell, de que se'n parlarà (1). Lo medi de locomoció per dirigir-se a Vich, Manresa, Berga y Ripoll és per cavalleries, no contant ab cap carretera directa ab les ciutats esmentades. Los camins són de ferradura y comuniquen, com ja s'ha dit, Vich ab Berga, y Manresa ab Ripoll. Compta, a més, ab altres camins que porten a Sant Bertomeu del Grau (que dista dos hores), a Perafita (una hora y mitja al NE.), a Sant Martí d'en Bas (una hora, al N.), Oristà (dos hores, al S.) y a Prats de Lluçanès (dos hores, al P.). Sols és camí carreter vehinal el que posa en comunicació Olost ab Prats, del que s'en serveix un troç per anar a Perafita y a Sant Bertomeu del Grau, haventnhi, per fi, un altre troç en construcció per la part d'Oristà.

Lo correu se reb diariament desde Vich per medi d'un peató (2) (que és el que porta la correspondencia de Prats), sortint del poble a les nou del matí y retornant a les cinch de la tarde.

(1) Com a quasi totes les poblacions purament agrícoles y de montanya, no hi trobarà l'excursionista fondes ni posades de bon confort, ja que les condicions d'Olost no permeten altra cosa. Com a posada més recomanable hi ha a can Jan Sala. en la plaça de darrera l'iglesia, després lo de casa la Serradora, carrer de Berga, sent lo tracte a la catalana y los preus bastant arreglats. Lloch d'esbarjo pot considerarse lo Cafe del Ateneu, carrer Major, y lo *Café Nuevo*, en lo propi carrer, abdós molt modestos.

(2) Es avuy un pobre vellet l'encarregat de semblant servey. Se'l coneix per l'home més caminador de la comarca, y del que se'n

Lo nombre d'habitants, segons lo cens practicat últimament, és de 938 (població de fet) y 953 (de dret), més no baixa de 970 habitants. Forma ajuntament propi y parroquia matriu baix l'advocació de Santa Maria, de la que n'és filial o sufragania Sant Genís de Sesdeveses (a una hora d'Olost). Es arxiprestat. Correspon al partit judicial de Vich, dintre la provincia de Barcelona y diòcesis vigatana.

La situació d'Olost és pintoresca: a 566 metres sobre'l nivell del mar, reposa en la suau vessant de la serreta coronada per la blanca ermita de Sant Adjutori, escorrentse a sos peus lo remorejant torrent, guarnit de verdor. Sembla una gentil pageseta que, tot volentse emmirallar en les crestallines aigües, hagi restat adormida a la ribera del rieral. Una petita vall rublerta de conreus és son esbarjo, venint tancada pels serrats de Sant Adjutori, del Pal, del Cases, del Pau y de can Masià, damunt dels que s'aixequen los vermellosos puigs de Costa Roja y de Sant Salvador.

Lo terme confina ab Sant Martí d'en Bas y Perafita, ab Sant Martí de Sobremunt y Sant Bertomeu del Grau, ab Oristà y ab Prats de Lluçanès.

Lo clima és sà, gosa de bona ventilació y los cambis de temperatura són los comuns en la comarca, çò és, fresch al istiu y bastant fret al hivern.

Compta ab dues escoles, de noys y noyes, servides per professors seculars, concorrenthi ordinariament uns 70 alumnes d'abdós sexes.

Lo territori és accidentat, comptant escassos plans, regats per les rieres del Lluçanès y la Gavarresa, abundant los herms, efecte de les terres primes que cobreixen en certs indrets los amples plans de roques margo-calices que tant caracterisen la comarca.

compten caminades increïbles. Se diu que de sol a sol anava de Prats a Barcelona, tornant l'endemà a dita vila, a primera hora.

Molts dels datos locals dels pobles visitats los devem a l'amabilitat de D. Manel Piniella, secretari municipal de Prats y delegat de l'Associació.

L'industria és agrícola, si bé abans estava floreixent la manufacturera. Compta ab una fàbrica, dita'l *Molí Nou*, que dóna ocupació a uns 30 treballadors. Son motor és per l'aigua de la riera del Lluçanès y compta ab una petita màquina de vapor.

Lo nom de la població ha sigut sempre, a lo menys desde'l sigle X, segons se llegeix en documents de l'època, lo de *Santa Maria d'Olost*, y també *Dolost*, qual etimologia podem trobar en l'antiquíssima llengua vasca, primitivament parlada per nostres ab-origens. En efecte, la paraula Olost pot descompondres fàcilment en les *Ol*, o, millor, *Il-Ost*, la primera indicativa de poble, lloch, vila, y la segona del adverbí *darrera*, lo que'ns dona la significació de *poble situat al darrera* (1); y, efectivament, Olost està a l'altra part de les montanyes al ponent d'Ausa, que serveixen de fronteres a les regions ausetana y lacetana, sent lo primer poble que's troba en aquell indret venint de la ciutat esmentada y al darrera dels montanyams aludits.

No manquen, per cert, al humil poble d'Olost, vells records històrichs, que si bé no són confirmats per venerables monuments que atreguin l'esment del artista, no obstant, ab los datos que les velles cròniques consignen, pot l'imaginació reconstruir los que han desaparegut per sempre.

En los primers temps de la Reconquista trobem ja citada la parroquia d'Olost entre les primeres restaurades. Durant lo pontificat del bisbe de Vich Idalcari (Idelhero o Idalguero), del 902 al 914 (successor de Godmar, restaurador de la seu ausonenca), se troba la donació que de la dita iglesia d'Olost li féu lo comte Wifred II, y en lo document que d'aquet fet se parla se cita l'època exacta de dita donació y diu: *Kalendis Januarii anno Incarnationis Jesu-Christi DCCCCVIII anno XII regnante Karolo rege filio Ludovici post discessum Odonis regis*, etc. (2), qual

(1) Aixís pot deduirse de l'obra d'Humboldt.

(2) Villanueva: *Viaje literario*, vol. VI, pàg. 122. — Flórez: *España Sagrada*, vol. XXVIII, pàg. 81.

iglesia, reedificada, dotà llargament ab varis alous y possessions l'expressat comte, fentne de tot entrega al esmentat bisbe (23 de Desembre del 909).

A la restauració del culte diví y gerarquia eclesiàstica del terror patri corresponia seguidament l'organissació de lo que'n diriem lo poder públich. La jurisdicció, per tant, del Lluçanès correspongué als barons de Lluçà desde aquell llunyà sigle, y en los diferents documents que's troben citats en los Indices de les Enagenacions del Real Patrimoni de Catalunya (Arxiu de la Corona d'Aragó) se cita lo *castrum* d'Olost entre'ls dominis de la molt alta y molt noble casa de Peguera.

En temps del rey D. Martí, o sia als 8 de Març de 1399, se dona per aquet monarca la disposició de que Ramon de Peguera, possessor del castell d'Olost per feu real, s'abstingués de fer execució contra'ls homes del dit castell y terme per cobrar les sumes que li devien pel dret de *maridatge* de les filles de sos vassalls, sense precedir lo consentiment del senyor rey; lluintse, per fi, la jurisdicció, en temps de D.ª Maria (24 Octubre 1421), sent senyor d'Olost Berenguer de Peguera. Posteriorment, o sia als 4 de Novembre de 1444, trobem l'oposició que féu a dita llució Bernat de Peguera, contra quals pretensions del noble lluçanenc ocorregué lo rey, dirigintse per medi de cartes trameses pel batlle real als veguers y sub-veguers de Vich, Manresa y Bagà, per sostenir la dita llució. Continuaren les qüestions promogudes, logrant Berenguer de Peguera li fossin restituits los dominis patrimonials de sa casa per Joan II, d'igual manera que li foren deixats per testament de son antecessor. Per últim, s'incorpora'l castell d'Olost a les regies mans als 26 de Janer de 1474 (1).

En aquesta època corresponia Olost a la sots-vegueria del Lluçanès, citantse entre'ls *fochs* de cavallers, segons se diu en lo cens de Catalunya ordenat per en Pere IV d'Aragó en les Corts de Cervera de 1359 (vol. XII de la Colecció

(1) Arxiu general de la Corona d'Aragó, llibre-index de les Enagenacions del Real Patrimoni.

de documents inèdits del Arxiu general de la Corona d'Aragó): *Castell e terme Dolost de mossen R. de Paguera* 20 fochs.

En va cercariem lo vell temple restaurat per Wifred, que, com s'ha dit, se troba substituït per una moderna construcció, si bé més grandiosa, sens dupte, que l'antiga, mancantli la bella atracció que'ls monuments arqueològics ofereixen al artista. Lo quadro, per demés característich, que's presentà als excursionistes quan al bon matí passaren a visitar l'iglesia, hauria guanyat molt més si aquesta, en lloch dels tons esblanquehits de ses parets arrebossades, hagués ostentat lo rossench aparell de les obres d'altres centuries, entonant aixís artísticament ab les virolades barretines y trajos de vellut blau o de color d'oli fosch dels homes, que, formant rotlllets en la plaça, esperaven la missa matinal; no menys que ab los serios vestits de les dònes, que, cobertes ab la característica caputxa negra, acudien a cumplir lo dominical precepte.

Si, donchs, deguerem planyer la desaparició del temple romànic de Santa Maria d'Olost, no aixís per lo que respecta a la maisó senyorial dels nobles barons de l'encontrada. A cosa d'uns deu minuts del poble, baixant envers la riera, s'esmenta'l castell assentat al peu d'aquella. Les inquietes aigües, que tot saltironant per son rocós jaç s'escolen amansides sota'ls murs del senyorial edifici, sembla que no gosin despertar de son somni centenari al vell guerrer que, xacrós y inútil per les armes, resta deturat per l'ensopiment. La naturalesa, tant rica en capritxos admirables, ha volgut guarnir lo lloch de repòs del vell soldat dels sigles mitjos, rodejantlos de xamosa vegetació, pradells y arbredes en les que s'hi amaguen los cantors de la primavera.

Lo meteix castell ha anat perdent bona cosa de son aspecte primitiu. Podriem dir que sa armadura, rovellada pels sigles, s'és anat desfent com la feixuga roca despresada del marge y caiguda en lo rieral, rodolant envollada

entre les aigues barroeres, desapareix al fi, no podent tornar enrera.

Convertit lo castell en casal montanyès, conserva alguns fragments que fan recordar sa vella fesomia. Un bon trast de muralla, ab grans marlets quadrats, trepats per sageteres, formen la paret de la casa dels masovers, y l'ample fosso que sota'l mur s'extén se'l troba convertit en bassa d'aigua; y les antigues veus del guaita són avuy substituïdes pels crits de les granotes que en ella hi fan estada.

Un rodó portal dona ingrés a l'espaiosa era, tal volta pati d'armes en altre temps, y desde aquet lloch se disfruta de les majestuoses proporcions del casal y de l'alta y quadrada torra de traça quasi romànica, mentres ab ses frescals veus l'aigua joganera crida l'esment envers lo fondal de la riera, ab sos rogenchs y espedats marges plens de verdor, los esplets del regadiu y les hortes que per tot arreu la guarneixen, fan un quadro que atreu y distreu promptament del objecte principal de la visita. Sembla un esclat de gelosia de la naturalesa que diu al artista que és més bella que'l soperb casal que's contemplava suara. Ab recansa deixàrem d'assolir los atractius de la naturalesa y entràrem en lo casal-castell. Lo pati interior és curiós, no tant pel torrat color dels murs com per la bonica galeria, ab empit trepat de rosetonets flamejats, que porta a les cambres del primer pis y a la capella. En va fóra que intentés l'arqueòlech cercar en aquelles les artisades arquetes, majestuosos sillons, monumentals escalfadors, històriades tapiceries, místichs retaules y enginyosos enteixinats: tot ho ha arrebatat, ab famolenca enveja, lo temps: sols a l'imaginació li és concedit reconstruir la sumptuositat de les morades senyorials; la realitat, ab sa terrible prosa, no li presenta res més que desmantelades y nues cambres que sa meteixa pobresa fa més anyorar son desaparegut esplendor.

De contra, l'iglesia o capella conserva sa integritat. Podria dirse que és l'única pedra preciosa que resta a la corona senyorial d'Olost. Petita y elegant de proporcions,

presenta la volta apuntada, y si bé impropies pintures *adornen* sos murs, pot conjecturarse que pertany a últims del segle XV. L'enrajolat de dita capella és verament curiós: lo formen rajoles de Valencia ab l'escut de la casa repetit arreu, representant un lleó rampant y un pi, essent d'un color blau fosc dites figures sobre camp blanch.

Tal és l'antiga maisó senyorial d'Olost, la que si bé se l'anomena *lo Castell*, més li escauria'l nom de pagesia atenant a que'l temps y les necessitats han mudat son antich aspecte per pendre un caràcter completament pagesívol: lo noble s'ha vestit lo trajo de sos antichs vassalls. «Ben segur, — sembla que diu la farrenya torra que encara s'alça activa al costat del casal, conservant arxivat l'orgull d'altres temps, — si tornés mon noble senyor en Ramon Wifred d'Olost, amich en vida y en mort marmessor del molt alt y molt egregi senyor comte Ramon Berenguer I (1), no coneixeria'l casal de sos passats.»

Pertany avuy dia als senyors Marquesos de Pino Hermoso.

Ab greu sentiment nos despediem los excursionistes de l'amabilíssima familia Posa, que tant nos havia obsequiat y atès, conservantli per aytal motiu la major gratitut, que'ns considerem d'un deber fer aquí constar; y com siga que la tasca que'ns haviem fixat pel segon dia de l'excursió havia d'esser llarga y penosa, tant bon punt se visità'l castell y lo poble, quasi a corre-cuita, sempre acompanyats del complascent Sr. Posa, tinguerem lo sentiment de pendre comiat de dit senyor.

Desde'l serradet de Sant Adjutori (612 metres) contemplàrem, com en una carta geogràfica de gran relleu, lo trajecte que deviem recorre en lo curt temps de que disposavem pel segon dia de l'excursió. A una visual per-

(1) Entre'ls marmessors que'l comte Ramon Berenguer I (1075) anomena en son testament, hi figura'l dit senyor d'Olost (Feliu de la Penya: *Anals*, llib. X, cap. VIII, pàg. 312, col. I).

fectament recte y apoyada al nord oviràrem lo turó de Lluçà alçàntse com fita gegantesca al extrem de nostra primera tasca y com natural pedra miliar de la jornada que'ns proposavem fer; vegent sota nostre nivell les serres que en ondulacions continues tanquen les conques de la Gavarresa y del Lluçanès, formades per les que baixen de la part alta de la comarca (filles del Cadí), o sien les que, originantse entre Matamala y Vinyoles, passen per Coll de Soler, Graells, ermita de Sant Cristòfol, Santa Eularia de Puig-oriol, la Blava, Bellaigua (1), Sant Martí d'en Bas y Santa Creu de Jutglars; y les que desde *Rocatova*, damunt de Sant Boy de Lluçanès, baixen per les immediacions de Perafita y Olost, separant la riera d'aquet poble ab la Gavarresa (2). Desde'l punt de mira al de terme, com s'ha dit, no podiem atalayar, per amagarho la serra de Pinós y ses estribacions, la segona part de la jornada, que, decantantse en àngul recte desde Lluçà, para al peu dels formidables monts Bergadans, al ponent.

A les 6 hores y 25 minuts del matí emprenguerem la caminada envers lo nord, y, com per donarnos lo bon jorn y inspirarnos coratge, damunt dels serrats lluçanesos vegerem alçarse'l cap gegant del Puigmal presidint los montanyams de l'alta Catalunya.

Devallàrem suaument lo serradet de Sant Adjutori, ermita que guarda Olost, dirigintnos envers lo fresquívol clot de la font, seguint després tot planejant entre les rouredes clares y amples feixars de sembradura de la rica casa de Reixach. No lluny del camí emprès, y envers ponent, s'ovira un negrench aplech de cases, de les que sobresurt un campanaret quadrat: és lo petit lloch de Santa Creu de Jutglars, al que domina per aquell indret, limitant l'horitzó l'extensa serra de Prats, en la que hi blanqueja, com mística coloma, l'ermita de Nostra Dòna de Lourdes, alçada en 1881 pels piadosos fills de dita vila. A

(1) Se pronuncia pels naturals *Beu-l'aigua*.

(2) Thos y Maureta, en dita Memoria.

cosa d'una hora d'haver deixat Olost se troba l'espayós casal de Puigrefagut, després Casanoves, y no molt lluny se traspassa la carretera que porta a Prats y que ve de Sant Bertomeu del Grau desde Vich, quals serrats se veuen a la dreta. Continua'l camí (presentant poca varietat) entre clares rouredes, espayosos plans de margues calices, herms y de migrada vegetació, ovirantse a poca estona unes quantes cases arrengrerades en lo serrat més proper, dit carrer de la Blava, que correspon al poble de Sant Martí d'en Bas, el que segueix aviat, sobresurtint l'iglesia. La solemne quietut de la naturalesa, apenes destorbada pel cant d'algun aucellet, fou interrompuda pel remor de la Gavarresa, quals marges guarneixen vincladices albes y pollancre. Se passà'l gual, y, pujant bentost l'oposada ribera, oviràrem lo rústech carrer de Beulaigua (barri de Sant Martí d'en Bas). Se troba després la grandiosa masia de Fumanya, baixantse a poca estona a la frescal riera del Lluçanès, quals neguitoses aigües corren a trobar sa amiga la Gavarresa.

Se seguí pujant, salvantse'ls serradets que creuen transversalment la comarca fins trobar lo pla de Lluçà, verdellant de conreus y presidit pel cònich turó, dirigintse a reposar en lo majestuós casal de La Font (les 8'45 minuts).

Es aquet una típica construcció en son gènere. Sa fatxada principal, encarada a mig-jorn, presenta un rodó portal adovellat, damunt del que, y ocupant tot lo parament, s'obra una espayosa galeria o solana formada per dos archs en plena cintra, sostinguts per un robust pilar poligonal que ve aplomat al centre meteix del frontis, notantse que la portalada no correspon dessota'l dit pilar, sinó que's troba baix l'arch de la dreta. La teulada a doble vessant s'extén espayosa a dreta y esquerra, com dos braços gegantins protectors de la casa, y prop del vèrtix o punta de la doble vessant, y en la part superior, una com capritxosa gàrgola de pedra figurant un home acaba de dar una fisonomia especial a la construcció. Lo temps, lo sol y les plujes per llur part han acabat l'obra del home